

Міністерство освіти і науки України
Київський національний університет імені Тараса Шевченка
Філософський факультет
Кафедра політології

**«КОМУНІКАЦІЯ ВЛАДИ І СУСПІЛЬСТВА
ЯК ЧИННИК НАРОДОВЛАДДЯ»**

Кваліфікаційна робота
зі спеціальності 052 – Політологія
освітнього рівня «Бакалавр»

Студентки
IV курсу ОР «Бакалавр»
денної форми навчання
Дарини ОСТРОВСЬКОЇ

Науковий керівник:
Кандидат політичних наук,
асистент кафедри політології
Ярослав ТЕЛЕШУН

Допущено до захисту:
завідувач кафедри _____

КИЇВ — 2021

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ I. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ КОМУНІКАЦІЇ МІЖ ВЛАДОЮ І СУСПІЛЬСТВОМ.....	6
Висновки до першого розділу.....	20
РОЗДІЛ II. КОМУНІКАЦІЯ ВЛАДИ І СУСПІЛЬСТВА В РОЗВИНУТИХ ДЕМОКРАТІЯХ	22
Висновки до другого розділу.....	33
РОЗДІЛ III. КОМУНІКАЦІЯ ВЛАДИ І СУСПІЛЬСТВА ЯК ЧИННИК НАРОДОВЛАДДЯ В УКРАЇНІ	35
Висновки до третього розділу.....	50
ВИСНОВКИ	51
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	54

ВСТУП

Сучасний етап історичного розвитку цивілізації проходить на фоні надзвичайно суттєвих, часто непрогнозованих і дуже болісних змін у нашому глобалізованому світі. Відкидаються засадничі речі, що ще вчора здавалися непохитними константами. Катастрофічних уражень завдано системі міжнародної безпеки, ледь не зруйновані угоди про обмеження стратегічних наступальних озброєнь. Трампівський період урядування у США позначився скандальними розривами з ВООЗ, виходом з угоди про «відкрите небо», відмовою від участі в Паризькому договорі щодо клімату, торговими війнами з Китаєм. ЄС покинула Великобританія. На додаток квінтесенцією негараздів не стихає пандемія коронавірусу. Ця хвороба, з невиясненою дотепер етіологією, не лише забрала мільйони життів землян, поклала на ліжка понад сотню мільйонів людей на нашій планеті; заходи, запроваджені для подолання наслідків раптової біди, призвели по найбільшого з часів Другої світової війни падіння економік майже усіх країн. У багатьох державах вимушено пішли на обмеження значної частини прав і свобод людини, що спричинило виступи проти карантинних заходів як певного згортання демократії.

Увесь цей негатив особливо позначається на стані справ у країнах молодій демократії, з економіками, що тільки розвиваються, до того ж обтяжених перманентним протистоянням різних політико-олігархічних груп, величезною корупцією, кримінальною злочинністю і т. п. Усе це в українських реаліях ускладнене тим, що сьомий рік на Сході країни лунають залпи неоголошеної війни, анексовано Крим, що стало тригером надзвичайного загострення міжнародних відносин не лише в Європі, а й у світовому вимірі.

Тривалий період соціально-економічної і політичної кризи в Україні, трансформація соціального ладу, зміна ціннісно-нормативної системи і пов'язана з цим соціальна аномія навіть у роки, коли ситуація в країні змінювалася на краще, визначали відчутний адміністративний дисбаланс на різних рівнях центральної та регіональної влади. Проявилися протиріччя у

системі державного і муніципального управління, які не могли не позначитися на відносинах органів державної влади та місцевого самоврядування у загальній системі управління країною. Ці протиріччя охопили основні сфери управлінської діяльності, особливо помітними стали у плануванні, підборі і розстановці кадрів, їх підготовці та перепідготовці, контролі виконання. В силу причин, пов'язаних з перехідним станом як суспільства, так і держави, зазначені проблеми та інші негаразди опинилися під прицілом ЗМІ; відтак формувався і продовжує формуватися у громадській думці негативний образ влади.

За таких умов як ніколи зростає роль постійної комунікації між владою і суспільством, найперше – з його активною частиною, організованою у політичні рухи, профспілки, неурядові некомерційні організації, профільні бізнес-асоціації тощо. Адже надто багато ексцесів політичного, економічного і соціального характеру стаються саме через нерозуміння людьми, їх широкими масами тих чи інших дій центральної влади, органів регіонального управління чи самоврядування. Саме таким станом речей пояснюється **актуальність теми дослідження** комунікаційно-інформаційної взаємодії органів влади і суспільства на етапі розбудови сучасної соціальної демократичної держави в епоху світової глобалізації, нових викликів і ризиків. Природно, що для нас особливий інтерес – дослідження цих процесів в Україні.

Мета кваліфікаційної роботи – з'ясувати роль комунікації влади і суспільства як чинника народовладдя.

Завдання кваліфікаційної роботи:

1. Розглянути основні концепції та теоретико-методологічні підходи у вітчизняних і зарубіжних наукових джерелах щодо комунікації в системі «держава – суспільство» як базового чинника реалізації народовладдя в демократичних державах;
2. З'ясувати специфіку взаємодії органів державної влади та суспільства на прикладі країн-членів Європейського Союзу та Північної Америки;

3. Охарактеризувати комунікаційний процес у системі «держава – громадянське суспільство» в Україні;

4. Визначити основні напрями розвитку комунікації між державою і громадянським суспільством у контексті просування України до майбутнього членства в Європейському Союзі.

Об’єкт дослідження – комунікація влади і суспільства.

Предмет дослідження – комунікація влади і суспільства як чинник народовладдя.

Методи дослідження:

- *Історичний метод* застосовано для вивчення історико-філософських джерел дослідження проблем комунікації як однієї з основ управління;
- *Системний метод* застосовано для розгляду і встановлення характеру взаємозв’язків між елементами системи «держава – громадянське суспільство»;
- *Порівняльний метод* застосовано для зіставлення європейських і вітчизняної практик комунікації між владою і суспільством.

Структуру кваліфікаційної роботи складають: вступ, 3 розділи, висновки та список використаних джерел, що містить 54 найменування.

РОЗДІЛ I. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ КОМУНІКАЦІЇ МІЖ ВЛАДОЮ І СУСПІЛЬСТВОМ

Ретроспективний погляд на генезу розвитку вчень про типи держав і форми правління у них, починаючи з Платона, Аристотеля, через утопічні міркування французьких просвітителів, марксистські теорії, апологетику диктатури пролетаріату, новітні наукові конструкції сотень сучасних дослідників, веде до висновку: найкраще на сьогодні забезпечують життя людей, захищають їх права і свободи держави, де на практиці здійснюється народовладдя, тобто реалізується волевиявлення народу в управлінні державою.

Як проголошує Стаття 5 Конституції України, «Носієм суверенітету і єдиним джерелом влади в Україні є народ. Народ здійснює владу безпосередньо і через органи державної влади та органи місцевого самоврядування» [1]. Аналогічні статті ми знаходимо в конституціях переважної більшості сучасних держав.

Вищим виразом народовладдя є безпосереднє здійснення влади народом. Виходячи з Конституції, вище безпосереднє вираження влади народу – референдум і вільні вибори. Безпосереднє народовладдя – це пряме волевиявлення народу або його частини з розв’язання найважливіших для держави питань регулювання суспільного життя.

Але сьогодні волевиявлення не обмежується тільки біля виборчих чи опитувальних скриньок через встановлені терміни.

Форми непрямого народовладдя: обговорення проєктів законів та інших найважливіших питань суспільного життя держави; народна правотворча ініціатива в законодавчий орган; участь громадян в управлінні суспільством через органи місцевого самоврядування, громадські організації, сходи і збори громадян; індивідуальні та колективні звернення громадян до органів державної влади та органи місцевого самоврядування з усіх питань.

Багатоголосся мітингів, вуличних походів, демонстрацій, зрештою Майданів (не тільки в Україні, хіба що з іншими назвами) теж є не лише

платформами для діалогу між суспільством і сформованою ним владою, а й усе більш впливовим самим механізмом прямого народовладдя. І перемагає та сторона діалогу, яка є більш прихильною і готовою до серйозної комунікації, розумних аргументів, конструктивних пропозицій. Політична участь народу, згідно з поглядами Б. Спінози, може бути інтерпретована як процес узгодження владою своїх рішень через вплив на серця підданих [33]. Тобто за допомогою впливу на громадську думку і навпаки.

Вихідні теоретичні концепції для реалізації нашого дослідження в розрізі вивчення питань взаємовідносин суспільства і влади містяться у дослідженнях Н. Лумана, Ю. Габермаса, Т. Гоббса, А. Фергюссона та ін.. Моделювання та функціонування комунікативного процесу в соціумі відобразили у своїх роботах Г. Лассуел і Т. Парсонс.

Ідеал Ю. Габермаса – «вільна від панування комунікація, покликана замінити ідею „людської гідності“» [16, с. 201]. Індивідуальне, приватне неможливо реалізувати поза суспільним. Потрібно демократично брати участь у житті суспільства, звертатися з пропозиціями, вимагати законів, що забезпечують реалізацію приватних прав і свобод, і в цьому випадку приходити до консенсусу. Право породжується ефективною і гармонійною соціальною взаємодією і має співвідноситися з різними формами культури, бо якщо ці культурні відмінності ігнорувати, то вони можуть стати джерелом постійних конфліктів.

Інформаційно-комунікативні аспекти владних відносин виділяли Г. Сімон, Х. Арендт, М. Фуко, А. Гідденс, А. Дегтярьов, М. Ільїн, А. Мельвіль, В. Крамнік, А. Стрізоє, С. Алашев, Л. Землянов, В. Конецький, О. Курлов, М. Назаров та ін..

То що ж таке комунікація? Наскільки це поняття стало ширшим у епоху глобалізації, інтернету, інтеграційних процесів? Якими теоріями і концепціями послуговуються сьогодні комунікатори? Чи багато моделей комунікативних відносин між владою і суспільством практикується у наш час?

Значення комунікації як однієї з основ управління осмислювалось уже в класичних теоріях управління і теоріях організації А. Файоля, Ф. Тейлора, А. Богданова, А. Гастева, Е. Мейо та ін.

На сьогодні у соціальних науках існує безліч різних підходів до визначення комунікацій. У середині ХХ ст. у спеціалізованій літературі можна було зустріти близько сотні дефініцій.

Велике значення мав науковий «поворот» до вивчення мови і комунікації у гуманітарних науках, філософії в ХХ ст.. Хоча проблема комунікації як діалогу, риторики, герменевтики розглядалася ще в Античності, саме у ХХ ст. комунікація стала предметом більшості соціогуманітарних наук. Точні науки вивчають комунікацію з технічної точки зору, в гуманітарних науках, філософії детально досліджується сама суть комунікації, її глибинний сенс. Також сформувалися підходи, що пояснюють якісну сторону політичної комунікації, сам сенс повідомлень, переданих між людьми.

Комунікація визначається як «передача інформації, ідей, оцінок або емоцій від однієї людини (чи групи) до іншої (чи іншим) головним чином за допомогою символів» [23, с. 71].

У політичному контексті одним з перших поняття «комунікація» вжив Ф. Ратцель, сформулювавши на початку минулого століття, що «передача інформації у політичному відношенні є найважливішою з усіх комунікаційних послуг» [11].

Виникнення терміну «політичні комунікації» безпосередньо пов'язане з еволюцією західного суспільства після Другої світової війни. Виділення у самостійний напрям на стику соціальних і політичних наук досліджень політичної комунікації, що одержало назву політичної комунікативістики, було викликане демократизацією політичних процесів, розвитком кібернетичної теорії, виникненням і зростанням ролі нових комунікаційних систем і технологій.

Політичні комунікації (від лат. *communicatio*) – процес передачі політичної інформації, який структурує політичну діяльність і надає їй нового значення, формує громадську думку і політичну соціалізацію громадян з урахуванням їх потреб та інтересів [24, с. 162].

Інтенсивно зростаюче значення комунікації зумовлює розвиток політичного простору, де інформація перетворилася на вирішальний чинник політичної влади. Так значення політичної комунікації визначив свого часу ще Т. Гоббс, який назвав «нервами державного управління» політичні комунікації, що з'єднують верховну влада суверена з виконавчими, судовими та іншими органами [10, с. 3].

Одним із перших вплив комунікації на суспільно-політичний розвиток держави показав засновник Торонтської школи комунікативістики Х. Інніс, який написав відомі праці з теорії комунікації «Імперія і комунікація» (Empire and Communication) [49] і «Зрушення комунікації» (The Bias of Communication) [50].

Х. Інніс вважав, що засоби комунікації визначають тип суспільного ладу і створюють певні соціально-політичні ефекти. При цьому той, хто знаходиться при владі, контролює і засоби масової комунікації. Отже, за типом засобів масової комунікації можна судити про цивілізаційний рівень розвитку держави, рівень народовладдя.

Один із творців теорії демократичного транзиту Д. Растоу вважає, що успішний перехід до демократії пов'язаний зі здатністю громадянського суспільства сприяти досягненню «згоди еліт», яка створює пропозиції для розв'язання конфліктів на основі демократичних «правил гри», визнаних усіма сторонами [29].

Серед основоположників досліджень політичної комунікації можна назвати відомого представника американської політичної науки Г. Лассуелла, який у період після Першої світової війни активно вивчав феномен політичної пропаганди. У числі інших теоретиків масової комунікації слід відзначити таких авторів, як Г. Блумер, Д. Рисмен, С. Москович, Х. Ортега-и-Гассет, З. Фрейд. Після Другої світової війни були сформовані кілька теоретичних шкіл політичної комунікації. К. Дейч, Д. Істон стали основоположниками кібернетичного підходу та системного аналізу в галузі політичної комунікації. Розробляються теорії функціоналізму, модернізму в комунікативній сфері.

Необхідно також підкреслити значення неомарксистського підходу в дослідженні політичної комунікації. Серед численних послідовників даного

підходу такі відомі теоретики, як Ю. Хабермас, М. Хоркхаймер, що представляють так звану Франкфуртську школу.

Концепція двоступеневої (багатоступеневої) комунікації, розроблена соціологами Чиказької школи П. Лазарсфельдом, Е. Кацом, Б. Берельсоном. Х. Гуде різко критикує підхід до масової комунікації, вказуючи на його недостатню увагу до міжособистісного формату спілкування та їх впливу на ухвалення політичних рішень. Відповідно до цього теоретичного підходу дослідники Торонтської школи констатують, що засоби комунікації сприяють одним видам політичної комунікації, але перешкоджають іншим. Таким чином, поява нових засобів масової комунікації здатна найрішучішим чином вплинути на перебіг політичних процесів і навіть привести до зміни політичної системи суспільства.

Сьогодні вчені виділяють три основні моделі розвитку соціальної комунікації: інструментальну, еволюційну і кооперативну.

Інструментальна модель подана у працях представників теорії технологічного детермінізму (Д. Белл, Е. Тоффлер, Л. Мамфорд, Г. Інніс, Г. Маклюен). Представники даної моделі розглядають розвиток комунікації з точки зору вдосконалення технологій передачі інформації. У рамках даної моделі дослідницьку увагу зосереджують на інструментальному вимірюванні комплексного феномена соціальної комунікації. Причини комунікативного розвитку в цій моделі вбачаються у вдосконаленні засобів комунікації. На новому технологічному рівні відбувається проєкція природних комунікативних здібностей на нові штучні засоби передачі інформації, зв'язку. Тип суспільства визначається типом соціальної комунікації, а сама комунікація – способами, якими вона здійснюється. «Радикальні зміни в способах повсякденному людської діяльності і в мові пов'язані з освоєнням нових інструментів» [21, с. 10].

Еволюційна модель розвитку соціальної комунікації представлена у працях Н. Лумана, що спирається на соціальну теорію Т. Парсонса і теорію автопоезиса У. Матурани і Ф. Варела. Особливість цієї моделі полягає в тому, що погляд німецького дослідника зосереджується на системному вимірі

соціальної комунікації. Комунікація тут – це автопоетична система, яка виробляє компоненти для власного відтворення. Системи свідомості (індивіди), отримавши збудливу дію від зовнішнього світу, спілкуються між собою, розвиваючи комунікацію.

У наш час набуває популярності й актуальності ще одна модель розвитку соціальної комунікації, у якій, видається, вирішуються проблеми перших двох підходів. У кооперативній моделі розвитку соціальної комунікації показується взаємовплив усіх вимірювань системи соціальної комунікації на процес її розвитку. Основне методологічне ядро даної моделі становить теорія будівництва ніш Дж. Одлінг-Смі, К. Лаланда і М. Фельдмана. Центральне положення цієї теорії полягає в тому, що організм пристосовується до виживання в навколишньому середовищі, формуючи нішу, що дозволяє йому комфортно існувати. У процесі формування цієї ніші організми модифікують середовище, накопичуючи види своєї активності, що, у свою чергу, впливають на модифікацію самих організмів.

Застосувавши теорію будівництва ніш до розуміння розвитку соціальної комунікації, ми отримаємо наступну картину. Під еволюційним тиском навколишнього середовища до людини прийшло усвідомлення того, що вона не може вижити поодиноці. Це дозволило людині здійснити перехід до кооперативної поведінки, розвинути навички комунікативної взаємодії. Як вважає британський антрополог Р. Аунгер, комунікація перетворилася на знаряддя, за допомогою якого людина стала перетворювати природний простір, створюючи свою нішу. «Кінцевий результат комунікації – це поведінка особи свого виду, що змінює нішу комунікатора способом, який має тенденцію збільшувати відповідність між комунікатором і нішею» [44, р. 7]. «Для появи мови нам не потрібні були ні мізки, ні інтелект, а тільки правильна ніша» [7].

Застосування теорії будівництва ніш до дослідження підстав розвитку соціальної комунікації дозволяє створити методологічний підхід, котрий враховує вплив усіх вимірювань соціальної комунікації. Соціальна комунікація формується як ніша під впливом людської перетворювальної

діяльності. В міру перетворення екологічної ніші людина створює і покращує комунікативну нішу – соціальну комунікацію. Реальність соціальної комунікації стає новим середовищем проживання людини, задає правила, яким повинні відповідати всі її учасники. Дані учасники, обживаючи цю нішу, будуть все краще пристосовуватися до неї і покращувати її, створюючи у кінцевому підсумку нову нішу.

Моделі комунікативної політики держави, з одного боку, визначають відповідні форми взаємодії органів державної влади із громадськістю, а з іншого – детерміновано залежні від певної комунікативної традиції у системі державного управління. На думку відомого російського дослідника Ю. Воробйова, класифікувати моделі комунікативної політики необхідно, зважаючи на рівні управління: «державна влада – громадянське суспільство» та «муніципальна влада – громада». Особливу роль автор відводить так званій концептуальній моделі комунікативної взаємодії на рівні «державна влада – громадянське суспільство», яка має трирівневий ефект: довгостроковий (стратегічний ефект), середньостроковий (накопичувальний ефект) та короткостроковий (разовий ефект), кожен з яких характеризується певними формами: взаємодії, діалогічності та договірному партнерства органів державної влади та громадськості. У своїй сукупності ці форми взаємодії забезпечують взаємний контроль і рівновагу інтересів у системі відносин «державна влада – громадянське суспільство» [8].

У даному контексті, потрібно зважати на те, що комунікативна політика держави передусім має бути спрямована на розвиток громадянського суспільства, що дає підстави виокремити громадську модель комунікативної політики. У межах російської школи комунікативних досліджень особливої уваги заслуговує підхід О. Сунгурова, який виділив сім моделей комунікативної політики, що характеризують взаємодію органів державної влади та громадянського суспільства, серед них:

1. Модель підтримки розвитку інститутів громадянського суспільства або модель садівника, передбачає прийняття відповідної нормативно-правової бази, яка забезпечує розвиток інститутів громадянського суспільства.

2. Партнерська модель передбачає паритетну взаємодію органів державної влади та громадськості, за якої вони уникають будь-яких форм управління громадянським суспільством, співпрацюючи з ним у формі діалогу, створюючи для цього так звані «переговорні майданчики».

3. Модель архітектора передбачає активну роль громадськості у створенні нових інституційних структур органів державної влади.

4. Патерналістська модель забезпечує певну автономію громадських організацій за винятком підтримки певних політичних сил чи окремих кандидатів у відповідному виборчому процесі.

5. Модель приводних ременів характеризує домінування інтересів влади над інтересами громадянського суспільства.

6. Модель ігнорування, яка стає можливою за умови відсутності будь-яких форм взаємодії органів державної влади та громадськості у суспільстві.

7. Модель боротьби з противником і громадської непокори характеризує певні конфронтаційні відносини у межах суспільства, коли органи державної влади вдаються до тотального контролю за діяльністю інститутів громадянського суспільства, вбачаючи в них головну небезпеку для своєї діяльності; у відповідь на це громадяни вимушені вдаватись до відповідних протестних дій (мітинги, пікети, протести) [35].

Важливу теоретико-методологічну цінність, поряд із наведеними вище моделями, також становить концепція О. Белокурова, який вказав на три основні моделі взаємодії інститутів громадянського суспільства з органами державної влади, до яких він зараховує:

- нормативну модель, базовану на ліберальних формах взаємодії;
- легітимаційну модель, яка характеризує функціональну роль громадськості у розвитку політичної системи;

– інструментальну модель, яка забезпечує функціональний вплив громадянського суспільстві на вирішення соціально-економічних та політичних проблем [26].

З огляду на вищенаведене, видається доцільним класифікувати ідеальну модель, яка, на думку російського вченого В. Ледяєва, характеризує модель взаємовідносин між державою та громадянським суспільством, у межах якої останнє здобуває можливість реалізувати свої ініціативи та приватні інтереси, і при цьому органи державної влади не виходять за рамки законів. Така модель «забезпечує охорону певних зон свободи громадян від втручання держави, а держава не порушує встановлені нею норми. Влада держави, що забезпечує здійснення прав і свобод громадян, є досить ефективною, щоб гарантувати організаціям громадянського суспільства та громадянам їх права і свободи, а також можливість брати участь у реалізації своїх інтересів у приватній сфері, незважаючи на неминучі спроби інших груп протидіяти цьому в силу розбіжності їхніх інтересів, цілей і цінностей. Тобто це свідчить про те, що держава повинна бути здатною долати незаконні (неформальні, нелегітимні) способи впливу на громадянське суспільство з боку його окремих сегментів» [19, с. 3].

Досвід взаємин державних і громадянських інститутів як у минулому, так і в сьогоденні показує, що між ними постійно виникає більша або менша напруга. Влада, яка усвідомлює значимість громадянського суспільства, повинна бути готова не тільки до того, що воно співпрацюватиме з нею, але і до того, що воно буде опонуючою силою, що створює часом критичну ситуацію для владних структур і бюрократії. В якій формі може і повинен вестися цей діалог? Для цього, власне, й існують громадянські права. Без дотримання права громадян на свободу зборів, мітингів, демонстрацій, об'єднань, референдумів тощо діалог між ними та державою практично неможливий. Відповідно, громадянське суспільство повинно мати у своєму розпорядженні і незалежними від держави комунікаційні ресурси: друкарні,

теле- і радіоканали, доступ до інтернету, інших засобів інформації, здатними виражати і доносити до влади думки і настрої суспільства.

Серед вітчизняних дослідників цією проблемою послідовно займаються Г. Почепцов, О. Бухтатий, Н. Грицяк, В. Демченко, В. Різун, Є. Драчов, Є. Романенко, В. Мазур, десятки інших науковців і практичних комунікаторів, фасилітаторів.

Здійснивши ґрунтовне теоретичне дослідження масової комунікації, В. Різун, у підручнику «Теорія масових комунікацій» наводить наступне визначення: «комунікація (спілкування) – це зумовлений ситуацією й соціально-психологічними особливостями комунікаторів процес встановлення і підтримання контактів між членами певної соціальної групи чи суспільства в цілому на основі духовного, професійного або іншого єднання учасників комунікації, який відбувається у вигляді взаємопов'язаних інтелектуально-мислительних та емоційно-вольових актів, опосередкованих мовою й дискретних у часі й просторі, – тобто у вигляді актів мовлення, актів паралінгвістичного характеру й психофізіологічного впливу, актів сприймання та розуміння і т. п., що пов'язані з процесами збору фактів, їх зберігання, аналізу, переробки, оформлення, висловлення та при потребі поширення, сприймання і розуміння, відбуваються з використанням або без нього різних знакових систем, зображень, звуків (письмо, жести, міміка та ін.), засобів комунікації (газети, журнали, аудіовізуальні програми й т. п.), засобів зв'язку (телефон, телеграф, транспорт тощо), і результатом яких є конкретна інтелектуально-мислительна й емоційно-вольова поведінка співбесідника, конкретні результати його діяльності, прийняті ним рішення, що задовольняють членів певної соціальної групи або суспільства в цілому» [30, с. 58].

Досліджуючи комунікації крізь призму взаємодії державних органів влади та громадськості на регіональному рівні, В. Мазур тлумачить комунікацію як «основу державного управління і важливий чинник демократизації суспільного життя. В загальному вигляді її можна визначити як процес обміну інформацією, що об'єднує в єдине ціле органи державного управління, органи місцевого самоврядування та групи громадськості; зміцнює

необхідний зворотний зв'язок між адміністративним апаратом, управлінськими структурами, суспільством, окремими громадами й індивідами» [20, с. 3].

Проблеми публічної політики та управління, розвитку громадянського суспільства і взаємодії влади з громадськістю на вітчизняному просторі досліджують В. Купрій, С. Телешун, С. Ситник, О. Пухкал, І. Рейтерович, Ю. Сурмін, О. Крутій.

Аналізуючи стан названих процесів у нашому сьогоденні, дослідники рельєфно вказують на нові виклики сучасних глобалізаційних процесів, загострення пов'язаних з цим проблем, ускладнених пандемією з супутньою їй різноплановою кризою. Процеси глобалізації не могли залишити поза увагою владу в цілому і державну владу зокрема. Сильною і ефективною державна влада може визнаватися лише тоді, коли вона користується довірою у громадян. А представники громадськості можуть довіряти владі лише в тому випадку, коли мають повну і достовірну інформацію про її діяльність. Саме тому в епоху суспільства ризику так важлива транспарентність державної влади, її здатність до діалогічної комунікації з громадськістю.

Відзначаємо, що є нагальна потреба більш прискіпливого розгляду теми суспільних комунікацій протягом останніх років у державах світу, в тому числі в Україні, вироблення рекомендацій, адаптованих до реалій сучасності.

Свого часу класик європейського Просвітництва А. Фергюсон тонко підмітив, що у деспотичної влади «відсутня потреба у мовному спілкуванні: для виконання наказів правителів достатньо і тих знаків, якими користуються німі» [39, с. 385]. На жаль, таких прикладів ставлення влади до комунікації з громадянами можна немало навести і з нашого сьогодення.

Фразу «Той, хто володіє інформацією, володіє світом» пов'язують з англійським банкіром Н. Ротшильдом, однак популярності вона набула після того, як була повторена В. Черчілем. З виходом цивілізації на нові, вищі щаблі технологічного розвитку значення оперативної, всебічної і точної інформації надзвичайно зросла. І не тільки для тих, хто ухвалює політичні, економічні соціальні, технічні, військові рішення, а й для виконавців прийнятих законів,

постанов, наказів, розпоряджень, а значить – практично для кожного свідомого представника суспільства. Адже історія щораз у більшому масштабі підтверджувала тезу про те, що ідеї стають матеріальною силою, коли оволодівають масами. Тобто маси людей найперше повинні отримати всебічну інформацію для підтримки тієї чи іншої ідеї (чи для її відторгнення – як антитеза).

«Перехід до відкритого суспільства та суспільства сталого розвитку надає громадянам право знати про діяльність влади, а владі – обов’язок своєчасно і в повному обсязі надавати інформацію громадянам та задовольняти їхні потреби. Децентралізація та інші реформи не зможуть бути успішно завершені, якщо люди їх не розуміють, а відтак – не сприймають. Тому для досягнення успішних результатів урядових реформ необхідним є налагодження комунікації як двостороннього зв’язку між владою і суспільством посередництвом різних комунікаційних каналів та інструментів» [13, с. 15].

Інформаційно-комунікативний простір взаємовідносин із громадськістю формується нині владою тільки в певних сегментах. На наш погляд, роль влади має полягати в тому, щоб її діалог з суспільством в сфері інформаційно-комунікативних технологій став містком між політичними та економічними проєктами влади і баченням результатів цих проєктів суспільством.

Справжнє народовладдя, сучасна демократія не може розвиватися без продуктивного діалогу між владою і громадянами. У тому числі й у зв’язку з пошуками відповідей на виклики часу і створенням нових механізмів управління соціально-політичними процесами в умовах глобалізації. Посилюється роль громадських організацій у вирішенні соціальних, економічних, політичних, екологічних та інших проблем світової спільноти, прозорість національних кордонів, нові комунікаційні технології, посилення впливу громадської думки, зростаюче розчарування в ефективності традиційних інститутів представницької демократії і ряд інших факторів призвели до необхідності підтримувати широкий діалог з громадянським суспільством з метою ефективного управління на різних рівнях – від глобального до місцевого. Можна сказати, що, окрім інших важливих завдань,

громадянське суспільство у такій комунікації з владою виступає як захисний механізм, здатний мінімізувати відхилення державних рішень від реально існуючих суспільних інтересів.

Український політолог В. Давиденко так формулює амбівалентність розуміння терміну соціальний діалог: «У широкому сенсі соціальний діалог – це паритетна конструктивна співпраця між громадянським суспільством (як окремою сферою суспільних відносин, в якій реалізуються приватні інтереси громадян і їх груп, що існує паралельно з державою, проте прямо їй не підпорядкована) і державою (як виразником суспільно важливих інтересів). У вузькому – замикається в рамках традиційної форми ведення консультацій, переговорів та інших форм соціально-політичних контактів, що відбуваються між урядом, профспілками і об'єднаннями роботодавців» [12].

У переважній більшості робіт зарубіжних і вітчизняних дослідників, присвячених становленню громадянського суспільства, багато в чому питання його ефективності розглядається у зв'язку з проблемою вибудовування інституціалізованих механізмів реальної взаємодії держави і громадянського суспільства.

Одним з важливих компонентів розвиненої інституціональної системи самого громадянського суспільства виступають групи інтересів. Історичний досвід показав, що ці групи займають таке становище у суспільстві і його окремих сферах, при якому їх так чи інакше зачіпають ухвалені державою рішення, і в силу цього вони просто зобов'язані включитися в управління. Більш того, ці групи фактично володіють важливими ресурсами, і тому нерідко через їх діяльність формальні підстави влади приводяться в дію з владою фактичною. Тож діяльність цих груп – це не просто тиск на владу зверху, збоку або знизу, а механізм ієрархічного узгодження рішень, перерозподілу влади шляхом укладання угод між бюрократією і небагатьма привілейованими групами. В умінні створювати об'єднання подібного роду бачив А. Токвіль першооснову громадського життя, а «прогрес усіх інших його сторін залежить від прогресу в цій сфері» [37, с. 381].

Групи інтересів можна розглядати як перший крок на шляху соціальної інституціалізації громадянського суспільства і його діалогу з владою. На основі груп інтересів як первинного або базового формування виникають інші організаційні структури. Вони остаточно закріплюють процес складання громадянського суспільства. Інституціалізація набуває тим самим «незворотні» риси конституціалізації.

У західноєвропейській літературі виділяють такі актуальні різновиди суспільного діалогу, як соціальний (у вузькому значенні) діалог та громадянський діалог. Поняття соціальний діалог має довшу історію існування. Поряд з державним управлінням та бізнесом невід'ємним учасником такого діалогу є організації, інститути і структури «третього сектору», тобто громадянське суспільство: профспілки, трудові колективи, НУО (неурядові організації), НКО (некомерційні організації).

Як зазначає докторант НАДУ при Президентові України Є. Романенко, «За останні десятиліття в межах сучасної державно-управлінської та політичної практики реалізації комунікативних технологій намітився своєрідний «діалогічний поворот» [31, с. 50]. На думку М. Кагана, діалог «відображає певну, до кінця не усвідомлену зі всією чіткістю потребу людства у радикальній зміні тієї соціокультурної ситуації, яка склалась у першій половині ХХ ст.» [17, с. 47]. На підставі цього сучасні вчені виділяють три основні причини, що зумовили цей «діалогічний поворот».

Перша причина пов'язана з фрагментарністю, незв'язністю постмодерного дискурсу, який є важливою складовою вирішення позитивних завдань з інтеграції суспільства. Радикальний плюралізм фаворитизував діалог як спосіб пізнання та спілкування, що відкриває ширші можливості громадянам у процесах демократизації системи державного управління [45].

Друга причина пов'язана із «зіткненням цивілізацій» на етапі поширення релігійних війн. Це свідчить про те, що необхідною умовою запровадження діалогової комунікації є «глобальна трансформація владних відносин із ієрархії в командний взаємовплив... за цим стоїть різке збільшення кількості

суспільних та політичних гравців у сучасному світі, а також прогресуюча взаємозалежність, і, як наслідок, сьогодні, як ніколи раніше в історії сильний та слабкий спільно створюють своє спільне майбутнє» [27, с. 34].

Третя причина пов'язана з розвитком інформаційно-комунікативних технологій, які породжують нові форми надійного обміну інформацією між органами державної влади та суспільством. Завдяки цьому «влада деієрархізується, децентралізується і тим самим породжує потребу в прямих формах політичної участі, що веде до скорочення посередницьких (представницьких) функцій» [48].

В умовах глобалізації відбувається ослаблення держави, що проявляється в руйнуванні її здатності контролювати і захищати внутрішнє життя суспільства. У той же час актори громадянського суспільства зацікавлені як у зміні ситуації, так і в збереженні попередніх умов, отримали владу і вплив не тільки на формування внутрідержавного, а й світового порядку денного. Всі ці процеси сприяють зміцненню глобального громадянського суспільства в якості «третьої сили» поряд з державою і бізнесом.

Ці тенденції посилення громадянського суспільства, політичних комунікацій між політиками, урядовцями і так званим «третьим сектором» поступово ведуть до матеріалізації прагнення лібералів, навіть радикальних лібертаріанців: менше держави в економіці, соціальній сфері, скрізь. Відтак все більше функцій офіційні представницькі і виконавчі органи передають громадським формуванням.

Висновки до першого розділу

Комунікація державної влади і громадянського суспільства у різних його організаційних формах є невід'ємною частиною механізму, який забезпечує функціонування демократичних інституцій і стабільності політичної та соціально-економічної системи будь-якої країни, роблячи внесок до розвитку надійної та збалансованої державної політики. Успішна співпраця між

органами влади та організаціями громадянського суспільства зумовлена створенням сприятливих умов для розвитку громадянського суспільства.

Світ, що стрімко змінюється, пред'являє суб'єктам, які беруть участь у процесі модернізації (нехай то окрема особистість, держава або об'єднання держав), головну вимогу: усвідомити цінність і значимість нововведень, різноманітності соціокультурних зразків. Процеси модернізації не могли б відбутися, якби в якості суб'єкта, що бере в них участь, не виступали маси людей, які відтворюють всю палітру соціальних угруповань, починаючи з етносу і закінчуючи окремою особистістю.

РОЗДІЛ II. КОМУНІКАЦІЯ ВЛАДИ І СУСПІЛЬСТВА В РОЗВИНУТИХ ДЕМОКРАТІЯХ

У своїх євроінтеграційних прагненнях, тепер офіційно зафіксованих в українській Конституції, за орієнтир демократичного суспільства ми, як правило, посилаємося на досвід саме країн Європейського Союзу. Тож подивимося, як в ЄС ставляться і розв'язуються питання комунікації між владою і суспільством. Зазначимо, що розглядаємо найперше наднаціональну правову базу взаємодії громадян, суспільства і держави, що є обов'язковими для кожного з членів ЄС, тобто в усьому інтеграційному просторі.

Особливий інтерес для розуміння ролі європейського громадянського суспільства при прийнятті важливих загальноєвропейських рішень являє «Розділ II. Положення про демократичні принципи» Договору про Європейський Союз. У Статті 10 (колишня Стаття 8А) цього Договору (у редакції Лісабонського договору) встановлюється, що «функціонування Союзу засноване на представницькій демократії, а громадяни безпосередньо представлені на рівні Союзу в Європейському парламенті» [15]. Це дуже важливе положення, оскільки у ньому міститься відповідь на пропозиції створити загальноєвропейські представницькі інститути громадянського суспільства. У той же час в цій статті йдеться про те, що «кожен громадянин має право брати участь у демократичному житті Союзу» [15]. «Процес прийняття рішень є відкритим і максимально наближеним до громадян» [15], правда, із застереженням – «наскільки можливо».

На політичні партії на європейському рівні покладається функція «Сприяти формуванню європейської політичної свідомості і відображення волі громадян Союзу» [15]. Як у Договорі визначено механізм участі громадян у демократичного життя Союзу? Це стає ясно зі Статті 11 (колишня стаття 8В), яка передбачає, що «Інститути адекватними способами забезпечують можливість громадянам та представницьким асоціаціям доводити до відома про свої думки і публічно обмінюватися ними з усіх сфер діяльності Союзу» [15].

Договір передбачає, що інститути ЄС «підтримують відкритий, прозорий і регулярний діалог з представницькими асоціаціями та громадянським суспільством». А для того, «щоб забезпечити послідовність і прозорість дій Союзу, Європейська комісія проводить широкі консультації із зацікавленими сторонами» [15].

Є у Договорі одне положення, яке наближає громадян до права законодавчої ініціативи. «Громадяни Союзу в кількості не менше одного мільйона чоловік, які належать до громадянства значного числа держав-членів, можуть виступити з ініціативою запросити Європейську комісію в рамках її повноважень подати відповідну пропозицію з питань, щодо яких, на думку цих громадян, необхідно видання правового акту Союзу з метою застосування договорів» [15]. Процедури та умови, необхідні для подання подібної ініціативи, обумовлені окремо. Однак у такому форматі законодавча ініціатива громадянського суспільства поки що не була реалізована.

Програма «Європа з громадянами» була розрахована на 2007 – 2013 роки, спрямована на активізацію європейського громадянства. Ця програма розглядає європейське громадянство в чотирьох основних сферах:

- а) «Активні громадяни Європи» (включаючи рух міст-побратимів, проекти громадян і заходи їх підтримки);
- б) «Активне громадське суспільство в Європі» (структурна підтримка європейських науково-дослідних організацій, які вивчають політику відносин з громадськими організаціями, включаючи підтримку форумів, обговорень, дискусій тощо, а також структурну підтримку організацій громадянського суспільства на європейському рівні і підтримку проектів, ініційованих організаціями громадянського суспільства);
- в) «Разом з Європою» (масштабні заходи, такі як святкування, нагороди, художні заходи, загальноєвропейські конференції тощо; а також дослідження, опитування громадської думки, створення інформаційних мереж);
- г) «Історична пам'ять Європи».

У Брюсселі вважають, що такі проєкти спрямовані на підвищення інформованості громадян з питань європейських інтересів і зв'язок із конкретними рішеннями ЄС, які можна знайти через співпрацю і координацію на європейському рівні.

Слід мати на увазі, що практикується не тільки структурна підтримка, але також надаються операційні гранти тим організаціям, які переслідують загальноєвропейські інтереси. Операційні гранти забезпечують фінансування витрат на належне проведення заходів та постійну діяльність організацій.

Структурна підтримка передбачає:

- сприяння проведенню заходів, дебатів і роздумів, пов'язаних з європейським громадянством і демократією, загальними цінностями, спільною історією і культурою в рамках співпраці організацій громадянського суспільства на європейському рівні;
- заохочення взаємодії між громадянами і організаціями громадянського суспільства в усіх країнах-учасницях, що сприяє розвитку міжкультурного діалогу та привернення уваги до європейського розмаїття і єдності. У Брюсселі досить докладно прописані можливі теми заходів, їх форми, зміст тощо. Вказуються також конкретні вимоги до претендентів грантів, періодичність подання заявок і багато іншого [47].

У 2014 р. затверджено нову програму «Європа для громадян 2014-2020» [46], покликану реагувати на виклики часу в найближчі сім років. У центр уваги були поставлені: економічне зростання, безпека і роль Європи у світі, теми, що пропонуються громадянам для участі у дискусіях і внеску в формування європейської політики.

І все ж зазначимо, що при всіх зроблених кроках, постійних зусиллях, спрямованих на залучення громадян до активної участі в житті Європейського Союзу чи своєї країни, зазначені вище питання все ще далекі від свого всебічного вирішення і продовжують залишатися в центрі уваги громадянського суспільства держав-членів ЄС.

Важливими для нашого дослідження є успіхи і невдачі на різних етапах включення громадянського суспільства в європейський інтеграційний процес, а також еволюція інституціалізації відносин ЄС з громадянським суспільством як на національному, так і наднаціональному рівнях. Як показують дослідження, було б серйозною помилкою вважати, що участь громадянського суспільства європейських країн в інтеграційному процесі носила безконфліктний характер, і що на шляху створення і розвитку механізмів взаємодії організацій громадянського суспільства з інститутами ЄС не виникали проблеми і протиріччя.

Останнім часом часто звучать обґрунтовані звинувачення на адресу Брюсселя в ігноруванні думки широких верств європейської спільноти, виразником позиції якої є громадянське суспільство. Однак в офіційних колах ЄС вважають, що часті згадки і посилання на «громадянське суспільство» нерідко стають даниною політичній моді, своєрідним політесом, без чіткої вказівки на те, що насправді мається на увазі під суб'єктністю громадянського суспільства і його позицією. Така невизначеність значно ускладнює вироблення і реалізацію рішень управлінських структур ЄС, зокрема орієнтації зусиль інформаційної діяльності ЄС у суспільстві.

Концепція єдності та співпраці між державними органами влади та громадянським суспільством у розробці, реалізації та моніторингу державної політики, що проводиться в прямих інтересах суспільного блага, є однією з головних характеристик сучасної держави, яка стоїть на службі своїх громадян. Зокрема, 2015 р. у своєму щорічному звіті Генеральний Секретар Ради Європи особливо відзначив, що важливими факторами, які «надають можливість усім фізичним особам та суспільним групам брати участь у процесі прийняття демократичних рішень» є «ефективні та стійкі механізми для побудови діалогу, проведення консультацій та співпраця між громадянським суспільством та органами влади на всіх рівнях» [51, р. 69].

Відповідно до звіту завдання Європейської комісії з питань демократії та державного управління (далі – Комісія) на 2016 – 2017 рр. включали

«розробку нових принципів для забезпечення ефективної участі громадськості у процесі прийняття політичних рішень, заснованих на передовому досвіді та загальноновизнаних стандартах», «забезпечення активної участі громадськості у процесі прийняття рішень з формальними гарантіями, що відповідають стандартам Ради Європи» [51, р. 53] та «узгодження законодавства, правил та практик... із стандартами Ради Європи» [52, р. 10]. З метою розробки принципів Комісія здійснила загальний огляд наявного досвіду та стандартів країн-учасниць Ради Європи [39]. Зазначені огляд та принципи спонукали уряди переглянути свої відносини з громадянським суспільством з метою забезпечення ефективнішої громадської участі в процесі прийняття рішень та удосконалення державної політики.

Аналогічні рекомендації містять Спільна декларація Саміту «Східного партнерства» від 24 листопада 2017 р. [6] та Спільна декларація 6-го засідання Української сторони Платформи громадянського суспільства Україна – ЄС, яке відбулося у Брюсселі 12 квітня 2018 р. [5]. Водночас у 2018 р. Генеральний секретар додатково рекомендував Раді Європи та її країнам-членам «співпрацювати з країнами-членами ЄС з питань ефективної реалізації політики в рамках освіти для демократичного громадянства» [53, р. 7].

Звичайно, звіти, статистика, інфографіка з кабінетів брюссельського офісу штаб-квартири Євросоюзу і стан справ з комунікацією між владою і суспільством у кожній окремій країні-члені ЄС часто відображають різні картини. Для прикладу можна послатися хоча б на «брекзйт». Очевидно, що з-поміж суто економічних, політичних чинників у цьому «розлученні століття» все-таки помітну роль зіграли внутрішньо-британські прогалини у комунікаціях як влади з громадянами, міжпартійні непорозуміння (лейбористи і консерватори), так і неподолані різні погляди складових Великої Британії на доцільність знаходження у складі об'єднаної Європи. Але, здається, і Рада ЄС, і Єврокомісія у свій час недооцінили наростання претензій Лондона до своїх партнерів, до керівних органів Союзу, не зуміли переконати уряд королівства щодо більших втрат, ніж виграшу від «брекзйту».

У свою чергу, уряд Б. Джонсона (як і його попередники) не зміг об'єднати ухваленим дезінтеграційним рішенням усіх підданих корони, приклади чому знаходимо і в реанімованих сепаратистських настроях Единбурга, і в невдоволенні Ольстера. Мабуть, спрацювала віра в непогрішимість уряду. Той же застеріг свою позицію посиленням на загально-британський референдум. А, як пам'ятаємо, результат його був майже fifty-fifty.

Якщо ретроспективно оглянути події початку ХХІ століття, якими можна ілюструвати позитивні чи негативні практики комунікації влади і суспільства, то варто виділити кілька найсуттєвіших. З великою амплітудою коливань від «за» до «проти» проходили процеси підготовки і обговорення документів щодо кліматичних змін, підсумком яких стала так звана Паризька угода. Вона спрямована, перш за все, на зменшення, а потім і зупинення викидів «парникових газів» (вуглекислоти), що є одним з найбільших чинників підвищення планетарної температури. Документи були погоджені представниками двох сотень країн, майже 120 з них ратифікували Угоду [4].

Однак її імплементація показала, що уряди багатьох держав попередньо не провели належних комунікацій зі своїми національними бізнес-асоціаціями, котрі виявили активний спротив впровадженню нових природоохоронних правил, зокрема, в енергетиці, металургійній промисловості, інших галузях економіки, є найбільшими забруднювачами атмосфери. Тривожно, що серед таких країн – не останні економіки, приміром, Сполучені Штати. Під час урядування адміністрації Д. Трампа американці призупиняли свою участь у Паризькій угоді. Аргументація для зарубіжжя була ангажована не турботою про здоров'я теперішнього чи наступних поколінь, а часто надуманими підставами, популістськими, на користь національного бізнесу.

Ще більше проблем з діалогом між владою і суспільством у державах, які важко віднести до демократично розвинутих. Приміром, подивимося, на те, як комунікує зі своїм суспільством влада наших східних сусідів, наскільки попередньо залучається громадськість до обговорення назрілих питань як

внутрішнього, так і зовнішнього порядку денного. Хоча б з ратифікацією уже підписаною Росією Паризькою кліматичною угодою. Влітку 2016 року російське бізнес-товариство закликала президента В. Путіна не затверджувати документ. У Російській спілці промисловців і підприємців заявили, що реалізація угоди негативно відіб'ється на темпах економічного зростання, а зобов'язання довести викиди в атмосферу нижче рівня 1990 року Росія вже перевиконала.

У листопаді 2016 року спеціальний представник президента Росії з питань клімату О. Бедрицький заявив з трибуни ООН: «... ми не розглядаємо відмову від вуглеводнів в якості способу зниження викидів парникових газів у рамках виконання взятих на себе зобов'язань у середньостроковій перспективі. Необхідно шукати нові рецепти з урахуванням поточної і прогнозованої економічної ситуації, планів соціально-економічного розвитку, враховувати національні особливості і інтереси країни» [9, с. 2].

Але ж економічні сьогоднішні втрати окремих олігархів мали бути продискутовані на вітчизняному рівні серед усіх зацікавлених сторін і узгоджена спільна позиція для виходу на підписання (чи ні) Угоди в Парижі. Очевидно, урядовці вважали зайвими такі нелегкі комунікації, бо могли втратити підтримку олігархів та рейтинги від певної частини електорату. А щодо статистики про виконання нормативів по скороченню шкідливих викидів, то сталися вони не через новації у промисловості, а через банкрутства, зупинку багатьох підприємств як прояв російської економічної кризи після 2014 року.

Схожими рішеннями щодо захисту природи завойовував прихильність енергетичного, металургійного, хімічного, нафтогазового бізнесу антипод Путіна Д. Трамп, оголошуючи про вихід з Паризької угоди. Звичайно, таке рішення мінімізувало фінансування капіталовкладень у нові технології, пошук альтернативних джерел енергетики, але піднімало прибутки найбільш можливих промисловиків, а значить – і підтримку американського президента.

У європейських країнах недостатня комунікація з суспільством, його певними професійними і соціальними секторами, в останні роки виливалася, приміром, у багатьох французьких містах у рух «жовтих жилетів», акції яких

тривали (і, мабуть, триватимуть) уже кілька місяців, жорстко придушуються силовими структурами. Пояснення, що звучать з вуст депутатів, урядовців, президента Е. Макрона щодо пенсійної реформи, взаємовідносин протестувальників з поліцією виходять запізнілим виправданням, а не профілактичним, випереджаючим ексцеси обговоренням, комунікацією між владою і громадянами¹.

Не все гаразд і з комунікаціями міждержавного управління в Брюсселі і новим форматом громадянського суспільства – загальноєвропейського. А також його національними компонентами та національними владами.

Відчуття взаємного роздратування, що виникає між державами, пов'язаними членством в Євросоюзі, стає помітнішим. Нещодавно у британському виданні Daily Express вийшов матеріал під промовистим заголовком: «Брюссельська єдність розірвана на шматки: Іспанія погрожує вийти з договору на тлі назріваючого в ЄС бунту» [43].

Приводом для нового спалаху розбіжностей став підписаний у грудні 1994 року Договір до Енергетичної хартії. Сама хартія була прийнята як політична декларація в 1991 році, а через три роки до неї додали документ, що передбачає ряд конкретних зобов'язань. Ключовим моментом хартії є співпраця між західноєвропейськими та східноєвропейськими державами в енергетичній сфері. Договір прописував конкретні механізми співпраці, зокрема, захист інвестицій в енергетичній сфері.

Сьогодні у Західній Європі країни одна за одною роблять ставку на розвиток «зеленої енергетики». Плани в цій галузі передбачають поступове скорочення викидів в атмосферу так званих парникових газів, а отже, – відмову від використання викопного палива. І ці плани б'ють по інтересах східноєвропейських країн: Польщі, Угорщини, Словаччини, Чехії, Румунії. У країн «молодої Європи» немає достатньої інфраструктури в галузі альтернативної енергетики, немає вільних коштів на її розвиток. Їх економіка

¹ Інформаційні програми ВВС за січень – листопад 2020 р. Російська редакція.

орієнтована на використання викопних видів палива – природного газу, кам'яного вугілля.

Зіткнення з приводу перспектив розвитку «зеленої енергетики» – далеко не єдиний конфлікт, що розділяє Західну і Східну Європу. Кілька місяців тому Іспанія виступила з вимогами ввести квоти по розподілу мігрантів з Азії та Африки між різними країнами Євросоюзу. Зараз основний тягар прийому мігрантів і біженців лягає на Італію, Іспанію, Італію, Грецію і Мальту. У той же час ряд країн Східної, а також Північної Європи відмовляються приймати у себе мігрантів. Досягти згоди з цієї проблеми не вдається.

Ще в одному великому конфлікті «молода Європа» здобула недавно ситуативну перемогу над «старою Європою», зокрема, над Нідерландами. В кінці 2020 року Європарламент затвердив бюджет ЄС на сім років. Документ передбачає ряд кроків, спрямованих на подолання наслідків пандемії коронавірусу. В Західній Європі зажадали прив'язати виділення коштів з фондів Євросоюзу до просування «європейських цінностей» і, зокрема, до пропаганди ЛГБТ. Однак Варшава і Будапешт обіцяли накладити на бюджет Євросоюзу вето, якщо з нього не вилучать це положення. Довелося шукати компроміс: бюджет ЄС на 2021-2027 рр. був прийнятий з урахуванням позиції Польщі та Угорщини.

Найбільше невдоволення, пише далі Daily Express, таким компромісом проявили Нідерланди. Заговорили про можливість виходу цієї країни з Євросоюзу. Голландську владу не влаштовують і відмова від примусу Східної Європи до прийняття «ліберальних цінностей», і економія на програмах цифровізації. Згідно з даними соціологів, ідею виходу зі складу Євросоюзу підтримують в останні роки 56% жителів Нідерландів.

Помітне зростання впливу євроскептичних настроїв намітився також у Франції, Італії і ряді інших країн Євросоюзу.

Попри брюссельські директиви та інші нормативні документи ЄС, не зуміли дійти комунікативної, консенсусної згоди відносно судової реформи у

Польщі та Угорщині, ставлення до штучного припинення вагітності у тій же Польщі, єдиного міграційного законодавства для всіх членів Союзу.

Розглядаючи питання розвитку громадянського суспільства в Європі, дослідники найчастіше відзначають, що з представниками громадянського суспільства проводяться консультації, їх залучають як експертів, виконавців технічної та наукової експертизи, каналу для збору інформації про переваги конкретних груп тощо.

Проте історичні події показують, що громадянське суспільство виконує набагато більш важливу функцію і здатне в рамках політичного процесу визначати вектор майбутнього розвитку європейського інтеграційного процесу. Звичайно, спонукальні мотиви, що лежать в основі відносин управлінських структур ЄС з громадянським суспільством, були різними і в подальшому можуть змінюватися. Але вже сьогодні очевидно, що відбуваються структурні зміни громадянського суспільства, які сприяють удосконаленню характеру цих відносин, роблять їх політично більш вагомими.

Прикметно, що рівень комунікації влади тієї чи іншої європейської (у нашому випадку) чи будь-якої іншої країни з її громадянами, як правило, лінійно корелюється не лише з рівнем народовладдя, рівнем участі представників широких мас в усіх державних справах. Часто комунікаційний процес можна ототожнювати зі станом демократії в цілому. Діалогова комунікація влади і суспільства слугує запорукою політичної стабільності, передбачуваним майбутнім країни загалом і кожного громадянина зокрема. А соціальний характер держави проявляється через достаток усіх прошарків суспільства, зникненням прірви у доходах найбільш і найменш оплачуваних працівників чи пенсіонерів. Особливо помітним це видається на прикладі країн так званого «соціалізму скандинавського типу». Досить детально вплив інформації, діалогового суспільства на стан справ у державі досліджують у своїй роботі провідний теоретик інформаційного суспільства, іспанський вчений М. Кастельс та його фінський колега П. Хіманен у своїй книзі «Інформаційне суспільство і держава добробуту: фінська модель» [18].

У той же час глобалізація перш за все виробничих процесів, точніше, глобалізація капіталу і локалізація трудових ресурсів розмиває багато національних констант. Мільйони активних громадян мігрують світом у пошуках кращої долі (заробіток, кар'єрне зростання, сімейні справи тощо). За будь-якої високої адаптивності до нових умов, все ж доводиться щораз нелегко шукати своє місце в системі різних мов, культур, рівнів демократії. І тут ще більше зростає роль комунікативної функції держави, у якій знаходишся, суспільства, у якому опиняєшся. Посилаючись на роботи М. Кастельса, В. Якубіна (на той час аспірантка КНУ) писала у «Віснику Київського національного університету імені Тараса Шевченка»: «В умовах глобалізації і «транснаціоналізму» стають архаїчними сучасні економічні й політичні інституції, зазнають девальвації традиційні етичні норми й форми ідентичності» [41, с. 94].

«Територіально–етнічна належність людини не виключає перспектив її соціалізації на іншому ґрунті, в іншій системі ідентитетів. Утім, ейфорія з приводу звільнення від «нав'язаної ідентичності» швидко зникає. Омріяна свобода часто створює жорсткий імператив відсутності умов для вільного і усвідомленого вибору. Більшість аналітиків сходиться на тому, що історичний розвиток у ХХІ столітті відбуватиметься стрибкоподібно, співвідношення інерційності й динамізму в ньому важко піддається прогнозуванню» [41, с. 94].

Дослідження показують необхідність постійного врахування всіх нових викликів і ризиків, що несе ХХІ століття, у роботі влади з суспільством, у тому числі з новою його формою – загальноєвропейською, що інтегрує громадян майже трьох десятків країн, з їх національними історіями, звичаями, традиціями, менталітетом, територіальним законодавством.

У багатьох роботах вітчизняних і зарубіжних авторів громадянське суспільство наших днів дуже часто пов'язують з процесами демократичного розвитку, комунікаціями між владою і громадянами, особливо в країнах Східної і Центральної Європи. Цей зв'язок між організаціями громадянського суспільства та його інститутами бачать в різноманітному внеску в

демократичне управління суспільством, а також в різноманітності розуміння демократії і множинності оцінок політичного контексту.

Сьогодні уже в десятках країн світу ефективним інструментом комунікації стали так звані «системи електронного врядування». ІТ-технології швидко поширили свій вплив не тільки на управлінські державні інституції, а й проникли майже в кожную димівку пересічного громадянина. Влада тепер може в онлайн-режимі порадитися, проконсультуватися з фокус-групами, фаховими асоціаціями чи всіма громадянами щодо проєктів важливих державних рішень, одержати оперативну реакцію після їх запровадження. Приміром, у США зроблено акцент на сильну інформаційну політику (детально прописує відповідальність і обов'язки держави і громадян в інформаційну епоху), а також на розвиток компетенцій та комплексний аналіз готовності органів влади до впровадження інноваційних ІТ-проєктів. Американські штати і міста розробляють власну політику використання інноваційних засобів комунікації, ґрунтуючись на положенні «Нових стандартів відкритих даних», яке передбачає активне впровадження і використання новітніх інноваційних технологій поширення, пошуку, отримання інформації, як правило, з використанням сучасних телекомунікаційних мереж і гаджетів. Якщо ця готовність низька, то існують програми її цілеспрямованого підвищення за рахунок ліквідації слабких місць (тренінги, запозичення рішень, акумуляція фінансування, вхід у партнерські відносини) [34].

Висновки до другого розділу

Практика європейських країн з розвитку «діалогової демократії» є одним із рушіїв прискореного розвитку економіки, соціальної сфери, активного захисту прав і свобод людини і громадянина, значно підсилює легітимність влади. Варто глибше і системніше вивчити досвід кращих демократій Європи для впровадження їхнього досвіду в інформаційно-комунікативну політику України.

Варто звернути увагу, що поняття суспільних груп у європейському контексті є абсолютно відмінне від того, чим є олігархічні, монопольні групи на пострадянському просторі, у тому числі, й в Україні. Тому в інституалізації інститутів громадянського суспільства треба багато зробити для відмежування влади від втручання олігархів.

Європейський досвід, успіхи і невдачі в запровадженні нових моделей, типів комунікації брюссельської і національних влад окремих країн показує, яка це вкрай важлива, хоча й дуже складна робота. Виконуючи подібну роботу, Україна повинна взяти краще з європейського комунікативного арсеналу, навчити його застосуванню не лише урядовців, депутатів, чиновників різного рівня, а й підготувати загалом громадянське суспільство до сучасного взаємо зрозумілого, цивілізованого і ефективного спілкування як ознаки справжнього народовладдя.

РОЗДІЛ III. КОМУНІКАЦІЯ ВЛАДИ І СУСПІЛЬСТВА ЯК ЧИННИК НАРОДОВЛАДДЯ В УКРАЇНІ

Оскільки Україна твердо заявила, закріпивши в своїй Конституції, курс на членство в ЄС і НАТО, то всі європейські стандарти рано чи пізно (краще раніше) стають обов'язковими і для нашої держави, для українського суспільства. Зразу ж зазначимо, що роботи тут доведеться виконати багато.

Про реальний стан комунікації влади з суспільством більш ніж красномовно свідчить весь попередній майже 30-літній шлях незалежного розвитку нашої країни. На жаль, часто свідчить не кращими прикладами. Ще досить свіжі у пам'яті (і не тільки у пам'яті!) політичні й економічні катаклізми 90-х років (шахрайство при приватизації; скандал з локаторами «Кольчуга»; акції «Україна без Кучми»). Початок 2000-х: Помаранчева революція; ошукані забудовники житла; події у Врадіївці; «євробляхи»; нарешті – відмова уряду Азарова від уже погодженої Угоди про Євроасоціацію як тригер Майдану 2013 – 2014 рр., а потім Революції гідності. Наслідки бачимо сьогодні.

І за кожною цією подією (провокацією, революцією, політичним, економічним чи просто злочинним катаклізмом) при аналізі бачиш серйозні прорахунки влади, ігнорування нею щоденної, копіткої, часто невдячної, як кажуть бюрократи, «роботи з людьми». А попереджали владу не тільки політичні опоненти в середині нашої країни, а й з-поза її меж. Банкова не дослухалась. Або не змогла оцінити все більш тривожні попередження. Приміром, видання Gazeta.ua 19 січня 2014 року, за кілька днів до трагічних розстрілів на Майдані, писало: «Якщо влада не почне політичний діалог, можуть бути жертви» [42]. Важко назвати діалогом двох рівноправних суб'єктів лапідарні, часом надто загальні повідомлення про те чи інше рішення, часто вже постфактум, без попередньої ґрунтовної аргументації його доцільності чи невідворотності.

Але з тих катастрофічних уроків і сьогодні не всі зробили практичні висновки. Нерідко вражає непрофесіоналізм, неграмотність, безвідповідальність публічних заяв низки міністрів, депутатів, речників

державних органів і політичних формувань. Надовго запам'ятаються слова колишнього керівника адміністрації Президента А. Богдана про те, що влада у спілкуванні з громадянами обійдеться без посередництва журналістів!?

Спроби громадян впливати на ухвалення тих чи інших рішень державного або регіонального, муніципального рівнів наштовхуються на глухоту чиновників, їх небажання чи невміння зануритися в суть порушуваних питань, дати компетентну відповідь, пораду. Результат відсутності роботи, яку можна і треба виконувати чиновникам без особливих фінансових затрат, у межах власної компетенції, призводить до політичної турбулентності ледь не державного масштабу. Візьміть хоча б події на Полтавщині з приводу розміщення на карантин евакуйованих з Китаю через «сovid» кількох десятків українських громадян. І прикладів схожого, лише з інших приводів, масштабування, здавалося б, локальних проблем до національного чи навіть міжнародного рівня можна навести немало (за матеріалами газет, телебачення, соціальних мереж та власними спостереженнями).

Справжнім комунікативним провалом для всіх рівнів і гілок державної влади і місцевого самоврядування в Україні стала кампанія щодо локалізації і боротьби з коронавірусом. Багато прогалин в узгодженні з суспільними настроями великої земельної реформи, зокрема ринку сільгоспугідь.

Не подолано недовіри між центром і регіональними та муніципальними органами влади та самоврядування. І важливо, що у Києві це починають розуміти. Ось що, приміром, не так давно заявив Голова Верховної Ради Д. Разумков: «На сьогодні побудувати нормальну вертикаль державної машини, яка працювала б на кожному рівні, можна тільки вибудовуючи ефективну комунікацію з представниками місцевої влади. Тим більше ми сьогодні на місця дали не тільки ресурси і повноваження, але і відповідальність. І тільки спільними зусиллями ця машина буде працювати на благо країни» [40].

Не без спонукання нашими партнерами з-за кордону, потреби дотримуватися зобов'язань перед міжнародними організаціями, найперше ЄС та Радою Європи, українські урядники потроху почали виправляти ситуацію.

Так, після підписання Україною Угоди про асоціацію з ЄС, президентським указом у лютому 2016 року була затверджена Національна стратегія сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2016 – 2020 роки. В її мотиваційній частині, зокрема, зазначалося: «Рівень гармонізації законодавства України із законодавством Європейського Союзу та врахування кращого міжнародного досвіду у сфері розвитку громадянського суспільства є недостатнім. Такий стан справ призвів до того, що:

- відсутній ефективний громадський контроль за діяльністю органів державної влади, органів місцевого самоврядування;
- недостатньою є практика залучення громадськості до формування та реалізації державної політики і вирішення питань місцевого значення;
- відсутня єдина державна інформаційно-просвітницька політика у сфері сприяння розвитку громадянського суспільства» [2].

У Стратегії визначено заходи щодо забезпечення ефективних процедур участі громадськості під час формування та реалізації державної, регіональної політики, вирішення питань місцевого значення, а саме: «унормування на законодавчому рівні:

- порядку проведення органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування консультацій з громадськістю щодо проєктів нормативно-правових актів під час їх розроблення зі встановленням вичерпного переліку випадків, коли такі консультації не проводяться, та механізму запобігання порушенню вимог щодо обов'язковості таких консультацій;
- порядку ініціювання та проведення місцевих референдумів;
- гарантій реалізації права на мирні зібрання із закріпленням вичерпного переліку підстав для обмеження мирних зібрань;
- порядку ініціювання, проведення загальних зборів (конференцій) членів територіальної громади за місцем проживання та реалізації їх рішень;
- обов'язковості затвердження у кожній територіальній громаді її статуту, що визначає, зокрема, порядки організації громадських слухань, внесення місцевої ініціативи та реалізації інших форм демократії участі;

- сприяння запровадженню на рівні органів місцевого самоврядування публічних консультацій з громадськістю, громадської експертизи їх діяльності та діяльності їх виконавчих органів, посадових осіб, комунальних підприємств, організацій та установ;
- сприяння запровадженню обов'язкових публічних консультацій у процесі підготовки проєктів Державного бюджету України та місцевих бюджетів;
- визначення порядку здійснення громадської експертизи діяльності з надання адміністративних послуг, а також діяльності бюджетних установ, які надають соціальні послуги;
- створення ефективного механізму реалізації права громадян на звернення до органів місцевого самоврядування з електронними петиціями;
- сприяння включенню до регламентів місцевих рад обов'язкових процедур забезпечення інформаційної прозорості і відкритості, у тому числі питань залучення громадськості до підготовки проєктів актів, що мають важливе суспільне значення» [2].

Перед органами державної влади та місцевого самоврядування ставилися завдання:

- «забезпечення органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування доступу громадськості до консультацій та правової допомоги (у тому числі безоплатної) з питань порядку створення і діяльності організацій громадянського суспільства;
- стимулювання волонтерської діяльності, у тому числі опрацювання питання щодо участі України в Європейській конвенції про довгострокову волонтерську службу;
- запровадження механізму здійснення благодійної діяльності шляхом надсилання благодійних телекомунікаційних повідомлень;
- розширення сфер застосування державно-приватного партнерства за участю організацій громадянського суспільства;

- включення до навчальних програм загальноосвітніх, професійно-технічних, вищих навчальних закладів курсів і тем з питань розвитку громадянського суспільства;
- запровадження підготовки в системі вищої та післядипломної освіти фахівців з менеджменту неурядових організацій;
- забезпечення надання методичної, консультативної та організаційної допомоги органам державної влади, органам місцевого самоврядування з питань взаємодії з організаціями громадянського суспільства, розвитку громадянського суспільства;
- проведення просвітницьких заходів та соціальної реклами з питань взаємодії з організаціями громадянського суспільства, розвитку громадянського суспільства;
- стимулювання наукових досліджень, публікацій та просвітницьких заходів у сфері розвитку громадянського суспільства і міжсекторальної співпраці» [2].

У цілому нормативно-правова база комунікації української влади з громадянським суспільством, як і в цілому щодо сприяння його формуванню і розвитку, досить таки осучаснена, деякі речі навіть, можна сказати, новомодні. Перелічимо хоча б деякі з напрямів, форм і методів такої роботи.

Як зазначається в Концепції проєкту Закону України «Про основні засади державної комунікативної політики» [3], представленого у преамбулі Збірки статей за результатами круглого столу «Запровадження світових стандартів комунікації між владою та громадськістю — план дій для України», проведеного Секретаріатом Кабінету Міністрів України, регіональним представництвом Фонду імені Ф. Еберта в Україні та Інститутом журналістики КНУ ім. Т. Шевченка ще 1 грудня 2009 р., згідно з Конституцією України (254к/96-ВР) громадяни мають право брати участь в управлінні державними справами, надсилати індивідуальні чи колективні письмові звернення або

особисто звертатися до органів державної влади та органів місцевого самоврядування, їх посадових і службових осіб.

На сьогодні питання комунікації органів державної влади, органів місцевого самоврядування, засобів масової комунікації, громадськості регулюються Законами України «Про інформацію», «Про порядок висвітлення діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування в Україні засобами масової інформації», «Про основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007–2015 роки», «Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності», «Про звернення громадян», «Про місцеве самоврядування» тощо. З переліку зрозуміло, що філософія комунікацій ще не ввійшла в нормотворчу лексику, не стала базовою концепцією для інформаційних обмінів у суспільстві, а отже, – засадничою в державній політиці. Законодавчі акти, що регулюють питання обміну інформацією між органами державної влади, місцевого самоврядування та громадськості, недостатньо враховують розвиток інформаційно-комунікаційних технологій.

Водночас певні форми комунікацій між громадськістю та засобами масової комунікації визначаються рішеннями Кабінету Міністрів України, а тому поширюються тільки на виконавчу владу, зокрема, консультації з громадськістю, громадську експертизу (постанови Кабінету Міністрів від 6.01.10 р. №10 «Про затвердження Порядку залучення громадян до формування та реалізації державної політики», від 26.11.09 р. №1302 «Про додаткові заходи щодо забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики», від 5.11.08 р. №976 «Про затвердження Порядку сприяння проведенню громадської експертизи діяльності органів виконавчої влади»). Ці технології не стосуються інших органів державної влади, в тому числі судової, законодавчої, органів місцевого самоврядування.

Досі залишається не визначеним механізм здійснення громадського контролю за діяльністю органів державної влади та органів місцевого самоврядування, організації процесу роз'яснювальної роботи (аналогу

західного «стратегічного інформування»). Можливо, варто розглянути питання про поширення інституту речників чи запровадження посад омбудсмена з громадянських прав при органах виконавчої влади. Відсутність загальних стандартів двостороннього інформаційного обміну між органами державної влади та місцевого самоврядування, громадськістю, засобами масової комунікації призводить до зниження якості рішень через неврахування інтересів усіх зацікавлених сторін.

Комплекс питань, охоплених названими документами, значною мірою «синтезовано» розглянутою вище Національною концепцією сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2016 – 2020 роки.

І якщо дивитися на формальні звіти по досягненню поставлених владою цілей, то ніби й помітний прогрес. Загалом аналіз динаміки інституалізації громадянського суспільства після Революції гідності, що базується на даних ЄРДПОУ Державної служби статистики без урахування тимчасово окупованої території АР Крим і м. Севастополя та окремих районів Донецької та Луганської областей засвідчує тенденцію до зменшення у 2014 –2015 рр. кількості зареєстрованих в Україні громадських об'єднань (на 1 січня 2014 р. зареєстровано 77 286 громадських організацій, на 1 січня 2015 р. – 75 828, на 1 лютого 2016 р. – 70 595). Натомість, у 2016 р. та в I кварталі 2017 р. спостерігається протилежна тенденція до зростання їхньої кількості (на 1 січня 2017 р. зареєстровано 75 988 таких організацій, на 1 квітня 2017 р. – 77 252).

Але статистика у наших умовах це часто формалізм, імітація діяльності. Чи не найбільшою перешкодою в реалізації навіть найкращих реформ для України є тотальна недовіра до влади.

Майже половина українців виступають за відставку чинного уряду і президента країни, а також розпуск парламенту. Про це свідчать опубліковані 8 лютого результати опитування, проведеного Центром Разумкова [22].

Найбільше (54,3%) опитаних підтримують відставку Кабінету Міністрів Дениса Шмигала. 28,1% – виступають проти цього.

Припинення повноважень Верховної Ради і проведення дострокових парламентських виборів підтримують 52,1% українців. При цьому 30,7% респондентів не хочуть розпуску парламенту.

Дострокове припинення повноважень президента України Володимира Зеленського підтримують 48,8% опитаних, 34,4% - не підтримують.

Опитування проводилося з 29 січня по 3 лютого методом інтерв'ю «вічна-віч» за місцем проживання респондентів. Було опитано 2019 осіб у віці від 18 років у всіх регіонах України, за винятком анексованого Криму та окупованих територій Донецької і Луганської областей за вибіркою, що репрезентує доросле населення за основними соціально-демографічними показниками. Теоретична похибка вибірки (без врахування дизайн-ефекту) не перевищує 2,3% з імовірністю 0,95.

Ще гірші справи з довірою українців до окремих політиків, урядовців. Про це свідчать опубліковані 8 лютого результати опитування, проведеного Центром Разумкова 29 січня – 3 лютого цього року.

Спікеру парламенту довіряють 31,7% опитаних, а 53,1% – не довіряють. Главі держави довіряють 26,5% українців, не довіряють – 65,5%.

Співголови «Опозиційною платформи – За життя» Юрію Бойку довіряють 22,2% респондентів, не довіряють – 69,9%, лідеру «Європейської солідарності» Петру Порошенку відповідно – 19,5% і 75,5%, лідеру партії «Батьківщина» Юлії Тимошенко – 18,7% і 75%, екс-нардепу, музиканту Святославу Вакарчуку – 17,7% і 70,4%, главі МВС Україна Арсену Авакову – 12,3% і 76,2%, прем'єр-міністру Денису Шмигалю – 8,1% і 71,5%, голови Офісу президента Андрію Єрмаку – 6,1% і 63,6% (при цьому 20,9% не знають хто це), генпрокурору Ірині Венедиктової – 5% і 60,3% (26,4% не знають її).

Кому ж у своїй державі її громадяни довіряють більше? Ось результати грудневого (2020 р.) соціопитування, проведеного КМІС: найбільшою довірою в українському суспільстві продовжують користуватися волонтери, звичайні люди у своєму населеному пункті, армія і Церква.

Волонтерам, які допомагають армії, довіряють 74% респондентів, що на 11 процентних пунктів вище, ніж у 2018 році. Волонтерам, які допомагають переселенцям, довіряють 66% респондентів (порівняно з 61% у 2018 році). Звичайним людям у своєму населеному пункті довіряють 67% (практично без змін порівняно з 2018 роком, коли показник був 68%). Збройним силам України довіряють 66%, що на 15 процентних пункти більше, ніж у 2018 році. Церкві довіряють 52% (у 2018 році 51%) [14].

Як бачимо, серед лідерів довіри відсутні державні органи і персоналії, відповідальні за економіку, соціальну сферу, тобто за добробут пересічного українця, його повсякдення.

Найбільше людей турбує відсутність упевненості у «завтрашньому дні», не кажучи вже про довгострокову перспективу. 22 – 23 лютого цього року соціологічна група «Рейтинг» провела опитування щодо соціально-політичних настроїв населення [37, с. 5]. Ось головний індикатор настроїв українців в останній тиждень календарної зими 2021-го року: 68% опитаних вважають, що країна рухається у неправильному напрямі, 22% – у правильному, 10% – не визначилися.

Звичайно, це пояснюється серйозними провалами внутрішньої політики урядовців, а також відсутністю реальної альтернативи від опозиційних сил. А ще більше – невмінням чи небажанням і перших, і других реально комунікувати, вести постійний, системний діалог з громадянським суспільством, аби: а) роз'яснити конкретний, покроковий план реформ, негаразди, що можуть супроводжувати перші етапи перебудови економіки, тієї ж медицини, тарифної політики і т. п.; б) сформулювати національну ідею, котра б сприяла об'єднанню, а не руйнувала країну за географією, політичними чи релігійними уподобаннями, мовою; в) залучити до законотворчої, контрольної роботи професійних представників громадянського суспільства. Натомість влада, як правило, виправдовує невтішні результати своєї роботи посиленнями на семирічну війну на Сході країни, зовнішні ворожі сили, «п'яту колону» і т. п. Звичайно, перелічені

причини мають місце, однак не є визначальними у країні, враженій непрофесійними владними політиками й управлінцями, величезною корупцією, олігархічним ладом, хоч у Конституції прописано зовсім інше.

Тобто на папері чи не найважливіший чинник демократичного розвитку – залучення до нього величезних ресурсів громадянського суспільства через рівноправну, діалогову комунікацію з ним, виглядає по-європейськи: громадські ради при державних органах у центрі і на місцях, експертні ради, конкурсні кадрові комісії. Але на практиці це часто є бюрократичною ширмою, імітацією участі громадськості в написанні законопроектів, реалізації урядових програм, контролі складання кошторисів і освоєнні їх, реальної боротьби з корупцією і десятками інших важливих напрямів розбудови сучасної демократичної, соціальної, правової держави.

Ось тільки одна з оцінок стану взаємин урядовців з організаціями громадянського суспільства (ОГС), що викладена у доповіді Інституту стратегічних досліджень: «У 2012 р. на загальнонаціональному та місцевому рівнях були створені нові інструменти для сприяння співпраці з ОГС. Основною новацією стало створення у січні 2012 р. Координаційної Ради з розвитку громадянського суспільства, яка включає в себе представників ОГС. Кабінет Міністрів України також створив кілька консультативних органів з широким представництвом ОГС. Проте робота цих консультативних органів поки що не є ефективною через неякісно підготовлені поради та відсутність бажання державних органів прислухатися до них» [28, с. 9].

Слід зазначити, що часто ОП, КМ, ВР, інші центральні органи застосовують недемократичні моделі ініціювання щодо розробки проєктів рішень за схемою «зверху – вниз». Повідомлення з Центру часто містять інформацію, цікаву владі, а не ту, що є у фокусі інтересів рядових громадян.

Наявність великої кількості програмних документів і планів, що не завжди узгоджені між собою, та нетривалий період роботи кожного українського уряду стають на заваді визначенню стратегії і перспектив розвитку країни у найближчому майбутньому.

Зовнішнім чинником, що впливає на проблему неефективності проведення консультацій з громадськістю, є невисока активність інститутів громадянського суспільства в цілому, низька громадянська та правова культура населення, лобіювання «активними» учасниками суспільного процесу лише своїх інтересів.

Процеси демократизації систем державного управління висувують нові умови до запровадження державно-громадської практики, які увиразнюють потребу не лише у дискусіях, обговореннях, але й у «діалогічності найвищого порядку», яка позбавлена жодних форм та умов комунікативного примусу, які можуть привести до відчуження громадськості від процесів формування державної політики.

При цьому в комунікаціях влади з суспільством часто випускаються такі моменти:

- ретельне визначення всіх заінтересованих сторін;
- визначення достатнього строку для громадськості;
- вибір способу проведення консультацій у залежності від мети та строків проведення консультацій (поінформувати, привернути увагу, отримати варіанти розв'язання проблеми, знайти підтримку запропонованого рішення тощо);
- розроблення чіткої та зрозумілої форми для отримання від громадськості конкретних пропозицій.

Але найскладнішою та найсуперечливішою є ситуація з розумінням необхідності залучення громадян до формування та реалізації державної політики у свідомості як працівників органів державної влади, так і суспільства в цілому, адже наскільки відкритість та прозорість влади залежать від самої держави, настільки вона залежить і від суспільства. Тому подальші кроки щодо удосконалення процесу залучення громадян до формування та реалізації державної політики мають полягати насамперед у створенні умов для більш активного використання громадськістю наявних багатоманітних форм. Держава має забезпечити належні умови для реалізації права громадян на участь в управлінні державними справами, а також спонукати бажання громадськості вести діалог з владою.

Між тим, як зазначали українські дослідники цієї проблеми (Щедрова Г., Барановський Ф., Новакова О., Пашина Н.), «відносини між державою та громадянами розвиваються на ґрунті удаваного демократизму, який є наслідком несформованості стійких груп інтересів громадян, з одного боку, а з іншого – нездатністю або небажанням правлячої еліти створити нові «правила гри» в якості обов'язкових для усіх груп, включаючи і себе» [25, с. 187].

Не виявляють системного, послідовного інтересу до розбудови громадянського суспільства політичні партії, хоч їх призначення – бути посередниками між громадянським суспільством і державою, трансформувати в державну політику інтереси громадянського суспільства. Політична комунікація має на увазі не односторонню спрямованість сигналів від еліт до маси, а весь діапазон неформальних комунікаційних процесів у суспільстві, які справляють вплив на політику в дуже широкому діапазоні. Політичне життя в будь-якому суспільстві неможливе без усталених методів політичної комунікації.

Нові можливості впливу на політичну систему з використанням інформаційно-комунікативних технологій (ІКТ) виводять політичні відносини на якісно новий рівень, забезпечуючи зворотний зв'язок між владою і громадянами, між опозицією і суспільством, між владою і опозицією.

Фундаментом становлення інформаційного суспільства, з одного боку, є інформація та знання, а також інформаційні технології, із другого – цілеспрямована інформаційна політика країни (уряду). Це чинники, без яких розвиток держави в умовах сучасної глобалізації світу взагалі неможливий. Зі зростанням ролі інформації з'явилася ціла низка нових понять: інформаційне суспільство, інформатизація, інформаційна індустрія, інформаційні продукти та послуги, інформаційно-комунікаційні технології (ІКТ) тощо. Деякі з них відтворюють соціальні аспекти та проблеми, інші пов'язані безпосередньо з технічними питаннями [32, с. 3].

Європейський досвід свідчить, що завдяки доступності масових комунікацій формується єдиний комунікативний простір, що підсилює можливість соціалізації кожної конкретної особистості та можливість її

безпосереднього «включення» до процесів соціальної інтеграції, політико публічної та приватно-економічної кооперації.

Серед технологічних проєктів, що мають значно розширити форми і методи, інструменти комунікації і влади, у тому числі і в режимі онлайн, є впровадження так званого «електронного урядування». Україна активно проводить у життя ідею «держава у смартфоні». Зокрема, із цією метою у вересні 2019 року було створене Міністерство цифрової трансформації. Курс на діджиталізацію, за яким рухається Україна, показав свої перші результати. Так, у 2020 році Україна зайняла 69-е місце у рейтингу країн із найбільш розвиненим електронним урядуванням, що на 13 позицій вище, ніж у 2018. Рейтинг був створений на основі дослідження Організації Об'єднаних Націй «E-Government Survey 2020» [54, p. 281].

В умовах стрімкого розвитку цифрових технологій в Україні важливим питанням є побудова адекватної, зрозумілої, відповідальної і, як наслідок, ефективною системи комунікативної взаємодії між органами публічної влади та громадськістю на загальнодержавному і територіальному рівнях. У подальшому має скластися національний інформаційно-комунікативний простір держави. Це сприятиме підвищенню рівня довіри, зближенню громадян і органів публічної влади, зниженню рівня конфліктності, створенню максимально сприятливих умов для ефективного публічного управління.

Сучасна комунікативна взаємодія органів державної влади з громадськістю має враховувати ідею самоврядності спільнот, що об'єднує громадян з їхніми неоднорідними інтересами. Тому важливим є створення державно-громадського діалогу як горизонтальної інституції. Він має пронизувати всю взаємодію інститутів держави та суспільства, об'єднуючи їх у єдиний циклічний процес. Діалог – це стратегічна умова розвитку суспільства.

Політичні інтернет-комунікації в рамках електронного уряду сприяють економії коштів, а також полегшують зусилля громадян, що долають бюрократичні бар'єри при отриманні державних послуг, значно скорочують час, що витрачається на подібні процедури.

Цифровізація комунікацій суттєво впливає на всі сфери життя та розвиток суспільства і, зокрема, на сферу державного управління та місцевого самоврядування. Вона загострює питання організації результативного та безбар'єрного комунікативного процесу в єдиному інформаційному просторі між місцевими та регіональними органами влади і населенням, установами ефективною діалоговою комунікацією.

Інформаційно-комунікативні технології базуються на технологіях Web. Вони позначають парадигми розвитку глобальної мережі Інтернет. На даний момент їх дві: Web 1.0 і Web 2.0.

Технологію Web 1.0 прийнято називати технологією створення сайтів з односторонньою комунікацією між творцем веб-сайту і відвідувачами, при якій користувачі є споживачами і ніяк не впливають на зміст. Web 2.0 – технологія створення сайту з багатосторонньою комунікацією між власником і відвідувачем, між відвідувачем і іншими відвідувачами, в якому провідну роль відіграє користувачі, виступаючи потенційним автором змісту сайту.

Необхідно відзначити, що політологи і журналісти, відомі і маловідомі, мають в особі інтернет-комунікації дуже важливий інструмент, за допомогою якого вони можуть оприлюднити свої думки і позиціонувати себе в тих чи інших сегментах інтернет-спільноти. Показником зростаючого соціально-політичного впливу умонастроїв інтернет-спільноти є те, що традиційні ЗМІ часто посилаються на оригінальні висловлювання авторитетних блогерів.

Сьогодні соціальний досвід і знання людей отримуються з двох основних складових. Перша передбачає наявність безпосередніх контактів, друга формується за рахунок сприйняття подій і явищ, опосередкованих повідомленнями засобів масової комунікації. У структурі вільного часу споживання матеріалів засобів масової комунікації (телебачення, преси, радіо та інших) і, звичайно, web-контенту, соціальних мереж, тобто, «опосередкований досвід» займає провідне місце і має тенденцію до зростання.

Але далеко не завжди друга компонента дає позитивну, а головне – правдиву, повну, об'єктивну інформацію. Набагато частіше інтернет

поширює, у тому числі й на сайтах політичних партій, окремих політиків, особливо опозиційних позапарламентських формувань, громадських груп і об'єднань, серед них і неформальних, «zareєстрованих вулицею». Навіть усталені вже ток-шоу політичного спрямування на провідних телеканалах ще дуже далекі від елементарних стандартів реалістичної, продуктивної комунікації між представниками влади і опозиційними політиками, представниками «третього сектора» тощо (власні висновки автора кваліф. роботи від перегляду програм на ТК «Україна», «Прямий», «Еспресо», зупинених рішенням РБНО «Zik», «112», «Newsonе»).

Часто засмічена «суржигом» лексика, недолуга стилістика, невдалі літературні і «позалітературні» тропи є своєрідним негативним маркером політичної культури співвітчизників, у тому числі, на жаль, і тих, хто зухвало самоназвався елітою країни. Багато комунікативних платформ насаджують у суспільстві ідеологічну, релігійну, національну ворожнечу, пропагують мову ненависті, агресії. Це не та «комунікація», про яку говорять, намагаються впроваджувати в Україні фахівці політичного дискурсу. У багатьох випадках потік інформації, висновки таких «діалогових комунікацій» підпадають під визначення наймоднішого в Україні слова «фейк». А можна сказати гостріше: це свого роду внутрішня політична гібридна війна. І вплив цієї війни один: руйнація всього позитивного, що вже є і має бути в нашій державі.

Дуже важливим є те, хто від влади є комунікатором. У такі складні часи, які Україна переживає сьогодні, це набуває особливого значення. І тут варто послатися на приклад визначного політика, колишнього президента США Ф. Рузвельта. Період його правління припав на дуже кризовий стан його держави, що охопив практично всі сфери життя американців. І саме Рузвельт став автором і натхненником революційних реформ, що вивели США з «великої депресії». І саме він увів практику безпосереднього звернення до пересічних американців, роз'яснення їм кроків, що вживаються урядом. На початку 1933 р., вже через тиждень після свого вступу на посаду, Рузвельт виступив по радіо зі своєю першою «бесідою біля каміну». У ній він простою і зрозумілою мовою

розповів про свою програму. У рядового виборця складалося враження, що уряд і особисто президент радяться з ним, залучають його до участі у вирішенні своєї власної долі. Бесіди «біля каміну» проводилися президентом тоді, коли він вважав за необхідне отримати з боку населення схвалення своїх дій.

Зараз, коли наші вітчизняні провідники постійно посиляються на приклад демократії Заходу, найперше ЄС і США, варто було б запозичити наведений вище досвід комунікації лідера Америки минулого століття.

Висновки до третього розділу

Сучасний стан комунікації української влади з суспільством позначений, з одного боку, формальним збільшенням заходів, спрямованих на активніше залучення громадян до вирішення надскладних завдань подолання системної кризи, особливо у контексті євроінтеграційних прагнень, що стали конституційною нормою. З іншого боку, діалог влади на різних рівнях з суспільством ще дуже важко назвати партнерським, продуктивним, рівноправним, побудованим за кращими закордонними, зокрема європейськими зразками.

Часто обговорення важливих, суспільно резонансних питань зводиться до короткого інформування «згори – вниз», без залучення широкої громадськості. До того ж навіть обіцяне врахування пропозицій і зауважень громадянського суспільства часто не відбувається; люди вважають таку «комунікацію» маніпуляцією, намаганням відволікти увагу громадськості від залаштункових рішень, псевдодемократією.

Аналіз показує, що політичному діалогу з активним залученням до нього різних громадських формувань і організацій, варто приділити максимум уваги. Особливо з огляду на складність сучасних завдань, що стоять перед Україною. Розв'язати їх можна лише при залученні широких народних мас до управління державними справами. Грамотна, системно організована інформаційно-комунікативна має передувати будь-яким масштабним реформам у державі, а не відкладатися до їх впровадження, бо без належної комунікації влади з суспільством плани урядовців часто приречені на провал.

ВИСНОВКИ

Постіндустріальний світ, перехід до «інформаційного суспільства» все більш рельєфно ділять країни на зразкові у соціально-економічному вимірі, і ті, що поповнюють лави планетарного ар'єргарду, з відсталим розвитком економіки, соціальної сфери, бідним населенням, а відтак, перебувають у зоні нестабільності, втрачають шанси відповідати вимогам нового часу. І пояснюється така полярна картина не лише спадком, залишеним попередньою історією, невдалою географією або наявністю чи відсутністю сировинних багатств у надрах. Причини найчастіше приховані в речах суб'єктивних за своєю природою: який тип державного управління; наскільки усталена демократична традиція; залученість громадянського суспільства до управління державою; активність самоврядних організацій; взаємна довіра між владою і народом.

Висновки переважної більшості дослідників комунікаційних процесів на сучасному етапі цивілізаційного розвитку сходяться у визнанні діалогу між владними інституціями і громадськими формуваннями не лише як індикатора розвитку демократії тієї чи іншої країни, а насамперед – як чинника справжнього народовладдя.

Багатостороння увага до громадянського суспільства у світі, у тому числі в зв'язку з пошуками відповідей на виклики часу і всілякі кризові явища, пояснюється створенням нових механізмів управління соціально-політичними процесами в умовах глобалізації. У величезній кількості країн спостерігається злет громадянської активності, створюються тисячі неурядових організацій (НУО). Між ними, розміщеними в різних країнах, установлюються двосторонні і багатосторонні контакти, відновлюється і видозмінюється діяльність створених раніше громадських структур.

Особливо цікавим видається роль і місце громадянської спільноти в інтеграційному процесі європейських країн, еволюція інституціоналізації

відносин ЄС з громадянським суспільством як на національному, так і на наднаціональному рівнях.

У 1993 році, у відповідь на заяви про вступ у члени Євросоюзу з боку колишніх комуністичних країн, Європейська Рада встановила три критерії, яким ці країни зобов'язані відповідати, щоб стати учасниками ЄС. І першим серед цих критеріїв була вимога, аби країни-апліканти на момент вступу до ЄС мали стабільні інститути, які б являлися гарантією демократії, верховенства закону, прав людини, а також поваги і захисту різних меншин. А вже далі в цих критеріях йшлося і про ринкову економіку, і про конкуренцію, і про підтримку загальних цілей Євросоюзу.

За шістдесят років європейської інтеграції стало очевидним, що Європейський Союз як єдине ціле перевершує сукупність потенціалів своїх частин. Він має набагато більший економічний, соціальний, технологічний, комерційний і політичний вплив, ніж країни-члени ЄС, які діяли відокремлено. Додаткова перевага досягається за рахунок того, що Європейський Союз діє спільно і виробляє єдину позицію з усіх питань. Останнє речення звучить як найбільш актуальне завдання для українських комунікаторів – як з боку влади, так і з боку опозиції, громадських формувань, у тому числі і тих, які поки що «zareestrovani» лише вулицею, тобто ніяким чином не формалізовані в координатах української конституції.

Щодо стану справ у цій сфері в Україні в постмайданний період варто зазначити, що громадянське суспільство розвивалося як незалежний і потужний чинник суспільного поступу. З іншого боку, держава намагалася співпрацювати з громадянським суспільством, формуючи його «зверху». З цією метою ухвалено цілий кейс законів та нормативно-підзаконних актів, затверджено Стратегію державної політики сприяння розвитку громадянського суспільства. Суттєвим кроком до прямого народовладдя стало прийняття Верховною Радою закону про референдуми. Помітно виросло число неурядових організацій, широке розгалуження отримав волонтерський

рух. Значно розширилися можливості електронного врядування, зв'язок з громадянами через електронний застосунок «Дія».

Готуючи щорічні звіти для Брюсселя щодо досягнення чергових цілей, передбачених Угодою про асоціацію з ЄС, українська влада не забуває підкреслювати впровадження у міністерствах, відомствах, органах влади на місцях консультативних, координаційних, експертних, спостережних і низки інших рад, комісій, груп. Освоюється немало грантових коштів на проведення «круглих столів», теледискусій, презентацій з тематики політичного діалогу, комунікації урядовців із суспільством.

Однак варто працювати так, щоб результати будь-яких акцій отримали своє відображення у житті пересічного громадянина. Скажемо чесно, що наведена в роботі статистика «довіри – недовіри» до владних інституцій загалом і чільних керівників зокрема, незадоволення людей своїм добробутом (тарифи, медична, освітні реформи, вакцинація від коронавірусу тощо), на жаль, певною мірою характеризує і низьку ефективність комунікації між владою і народом, його активною частиною.

Приклад розвинутих демократій, перш за все – Європейського Союзу в цілому і його країн-членів окремо, показує, наскільки багато у кількісному, а особливо – у якісному вимірах, треба ще зробити українській владі, політикам, що її представляють, – з одного боку, партіям, фаховим асоціаціям, третьому сектору, в цілому неурядовим організаціям, а також і тим, хто сьогодні демонструє свою активність лише мітингами, протестними акціями, зрештою всім нам навчитися розмовляти поміж собою як партнерам. Прагнути не до розширення прірви за політичними, етнічними, релігійними, мовними ознаками, а до згладжування наявних суперечностей, пошуку механізмів об'єднання всіх українців для виконання величезної роботи на шляху до нашої європейської та просто людської мети – жити у демократичній, комфортній для всіх, правовій, соціальній державі, яка сама б стала прикладом для сусідів, показуючи, що якраз комунікація між владою і суспільством – то є вирішальний чинник досягнення справжнього народовладдя.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Конституція України : Конституція України; Верховна Рада України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (дата звернення: 28.05.2021)
2. Про сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні : Указ Президента України; Стратегія від 26.02.2016 № 68/2016 // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/68/2016> (дата звернення: 28.05.2021)
3. Про схвалення Концепції проекту Закону України "Про основні засади державної комунікативної політики" : Розпорядження Кабінету Міністрів України; Концепція від 13.01.2010 № 85-р // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/85-2010-%D1%80> (дата звернення: 28.05.2021)
4. Паризька угода : Угода; ООН від 12.12.2015 // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/995_161 (дата звернення: 28.05.2021)
5. Спільна декларація 6-го засідання Української сторони Платформи громадянського суспільства Україна – ЄС (12 квітня 2018 р., м. Брюссель) // Українська сторона Платформи громадянського суспільства Україна – ЄС. URL: <https://drive.google.com/open?id=1GoRwLlk3FCYgSXUjZ2EmBRALq-oDDYHa> (дата звернення: 28.05.2021)
6. Спільна декларація Саміту «Східного партнерства» від 24.11.2017 р. / Міністерство закордонних справ України. URL: <https://mfa.gov.ua/news/61413-spilyna-deklaracija-samitu-skhidnogo-partnerstva> (дата звернення: 28.05.2021)
7. Бикертон Д. Язык Адама: как люди создали язык, как язык создал людей. – М.: Языки славянских культур, 2012. URL: <https://tech.wikireading.ru/hCkcn079Oh> (дата звернення: 28.05.2021)

8. Воробьёв Ю. Л. Коммуникативное взаимодействие гражданского общества и структур публичной власти как управленческий: монография / Ю. Л. Воробьёв. – М.: [б. и.], 2008. – 370 с. URL: <https://ifap.ru/library/book285.pdf> (дата звернення: 28.05.2021)
9. Выступление спецпредставителя Президента России по вопросам климата Александра Бедрицкого на совместном сегменте высокого уровня 22-й Конференции Сторон РКИК ООН / 12-м Совецании Сторон Киотского протокола / 1-м Совецании Сторон Парижского соглашения (Марракеш, Марокко, 16 ноября 2016 г.). – С. 2. URL: https://unfccc.int/files/meetings/marrakech_nov_2016/statements/application/pdf/russian_federation_cop22cmp12cma1_hls_russian.pdf (дата звернення: 28.05.2021)
10. Гоббс Т. Левиафан, или Материя, форма и власть государства церковного и гражданского. – С. 3. URL: https://www.civisbook.ru/files/File/Gobbs_Leviafan.pdf (дата звернення: 28.05.2021)
11. Грачев М. Н. Политическая коммуникация: понятие, сущность / М. Н. Грачев // Политическая коммуникативистика: теория, методология и практика / под ред. Л. Н. Тимофеевой. – М.: Рос. ассоц. полит. науки (РАПН); Рос. полит. энцикл. (РОССПЭН), 2012. URL: http://grachev62.narod.ru/grachev_new/grachev2012_1.html (дата звернення: 28.05.2021)
12. Давиденко В. В. Соціальний діалог в контексті взаємодії громадянського суспільства і держави: автореф. дис. д-ра політ. наук: 23.00.02 / В. В. Давиденко; В.о. Львів. нац. ун-т ім. І. Франка. – Львів: [б.в.], 2008. URL: <http://www.disslib.org/sotsialnyi-dialoh-v-konteksti-vzayemodiyi-hromadjanskoho-suspilstva-i-derzhavy.html> (дата звернення: 28.05.2021)
13. Дзяний Р. Б. Налагодження комунікації між владою і суспільством в період проведення реформ / Р. Б. Дзяний, Г. О. Дзяна // Теорія та практика державного управління: зб. наук. пр. – Х.: Вид-во ХарПІ НАДУ «Магістр», 2017. – Вип. 2 (57). – С. 15. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Tpdu_2017_2_4.pdf (дата звернення: 28.05.2021)

14. Довіра соціальним інституціям і партіям: грудень 2020 // Київський міжнародний інститут соціології (КМІС). URL: https://kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1005&page=1&fbclid=IwAR34shkaw5Qev-N3WlJoTVmbmidoDJFvCNjGUZCxxvwyjAlqeWAPKt9QH1_w (дата звернення: 28.05.2021)
15. Договір о Європейському Союзі (в редакції Лісабонського договору). [Електронний ресурс]. URL: <http://eulaw.ru/treaties/teu> (дата звернення: 28.05.2021)
16. Евразійський дискурс філософії: учебное пособие / Ю. И. Шпилькин; Российская акад. естествознания, Изд. дом Акад. естествознания. – Москва: Изд. дом естествознания, 2014. URL: <https://proza.ru/2013/12/02/1027> (дата звернення: 28.05.2021)
17. Каган М. С. Проблема діалога в сучасній філософській мислі / М. С. Каган // Проблеми спілкування в просторі тотальної комунікації: Міжнародні читання по теорії, історії і філософії культури. Вип. 6. – СПб.: ФКІЦ «Ейдос», 1998. – С. 47. URL: <https://spbric.org/PDF/po.pdf> (дата звернення: 28.05.2021)
18. Кастельс М., Хіманен П. Інформаційне суспільство і держава благополуччя: Фінська модель. / Пер. з англ. А.Калініна, Ю.Подороги. – М.: Логос, 2002. – 219 с.
19. Ледяев В. Г. Державство VS громадянське суспільство: приховані практики влади і опору / В. Г. Ледяев // В пошуках громадянського суспільства / НовГУ імені Ярослава Мудрого. – Великий Новгород: [б. и.], 2008. – С. 3. URL: http://www.civisbook.ru/files/File/Ledyaev_Gosudarstvo.pdf (дата звернення: 28.05.2021)
20. Мазур В. Г. Комунікації як механізм взаємодії державних органів влади та громадянськості на регіональному рівні / В. Г. Мазур. // Державне управління: удосконалення та розвиток. – 2011. – № 8. – С. 3. URL: http://irbis-nbu.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbu/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/Duur_2011_8_9.pdf (дата звернення: 28.05.2021)

21. Маклюэн Г. М. Галактика Гутенберга: сотворение человека печатной культуры. Киев: Ника-Центр, 2003. – С. 10. URL: http://yanko.lib.ru/books/media/mcluhan=galaktika_gutenbergga.pdf (дата звернення: 28.05.2021)
22. Оцінка ситуації в країні, довіра до політиків, електоральні орієнтації громадян (січень-лютий 2021 р.) // Соціологічна служба «Центр Разумкова». URL: <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/otsinka-sytuatsii-v-kraini-dovira-do-politykiv-elektoralni-orientatsii-gromadian-sichen-liutyi-2021r> (дата звернення: 28.05.2021)
23. Палеха Ю. І. Документально-інформаційні комунікації як основа комунікативного менеджменту / Ю. І. Палеха // Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія. – 2016. – № 1. – С. 71. URL: <http://dspace.wunu.edu.ua/bitstream/316497/11400/1/%D0%9F%D0%B0%D0%B%D0%B5%D1%85%D0%B0.pdf> (дата звернення: 28.05.2021)
24. Політологічний енциклопедичний словник / [За ред. Ю.С. Шемшученка]. – [2-ге вид., перероб. і доп.]. – К.: Генеза, 2004. – С. 162.
25. Політологія: Навчальний посібник / Щедрова Г. П., Барановський Ф. В., Карчевська О. В., Мазур О. Г., Михайловская О. Г., Новакова О. В., Пашина Н. П., Пробийголова Н. В. – Луганськ: Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2011. – С. 187. URL: http://librarysnu.at.ua/s_8_maya_2015/politologija_posibnik_2011.pdf (дата звернення: 28.05.2021)
26. Почему НКО и власти нужны друг другу. Модели взаимодействия в регионах Северо-запада / [Яргомская Н., Белокурова Е., Ноженко М. и др.] // Публичная политика: вопросы мягкой безопасности в Балтийском регионе / под ред. М. Б. Горного. – СПб.: Норма, 2004. URL: <http://www.civisbook.ru/files/File/Belokurova.pdf> (дата звернення: 28.05.2021)
27. Преодолевая барьеры [Текст]: диалог между цивилизациями / А. К. Абулмагд [и др.]; пер. с англ. Т. П. Вечерина; ред. пер. КаС. П. Капица. – М.: Логос, 2002.

28. Про стан розвитку громадянського суспільства в Україні: загальні тенденції, регіональні особливості: аналіт. доп. – К.: НІСД, 2014. – С. 9. URL: https://niss.gov.ua/sites/default/files/2014-04/grom_susp-bdf01.pdf (дата звернення: 28.05.2021)
29. Растоу Д. А. Переходы к демократии: попытка динамической модели // Полит. исслед. (Полис). – 1996. – № 5. – С. 5-15. URL: <http://read.virmk.ru/R/Rastou.htm> (дата звернення: 28.05.2021)
30. Різун В. В. Теорія масової комунікації: підруч. для студ. галузі 0303 «журналістика та інформація» / В. В. Різун. – К.: Видавничий центр «Просвіта», 2008. С. 58. URL: http://filelibsnu.at.ua/navchalno-metod/jurnalistika/Teoriya_mas_com.pdf (дата звернення: 28.05.2021)
31. Романенко Є. О. Діалогічна взаємодія громадськості та органів державної влади у процесі формування державної політики / Є. О. Романенко // Актуальні проблеми державного управління. – 2014. – Вип. 2. – С. 50. URL: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/apdyo_2014_2_13.pdf (дата звернення: 28.05.2021)
32. Сало Н. М. Інформаційно-комунікаційні технології в контексті сучасних міжнародних відносин : диплом. робота за освіт. кваліф. рівнем «Магістр»: спец. 8.02010501 – документознавство та інформаційна діяльність магістер. програма – документознавство та інформаційна діяльність / Н. М. Сало; наук. керівник к. іст. н., доцент Ю. Ю. Боднарчук. – Тернопіль, 2017. – С. 3 URL: <http://dspace.wunu.edu.ua/bitstream/316497/17835/1/%d0%9c%d0%90%d0%93.%20%d0%a1%d0%90%d0%9b%d0%9e.pdf> (дата звернення: 28.05.2021)
33. Спиноза Б. Богословско-политический трактат // Электронная библиотека «Гражданское общество». – С. 201. URL: http://www.civisbook.ru/files/File/Spinoza_B-P_tr.pdf (дата звернення: 28.05.2021)
34. Стырин Е. М. Опыт США в создании систем «электронного правительства». [Электронный ресурс]. URL:

- https://eos.ru/eos_delopr/eos_delopr_intesting/112/16157/ (дата звернення: 28.05.2021)
35. Сунгуров А. Ю. Модели взаимодействия органов государственной власти и структур гражданского общества: российский опыт / А. Ю. Сунгуров // RELGA. – 2008. – № 9 (172). URL: <http://www.relga.ru/Environ/WebObjects/tgu-www.woa/wa/Main?textid=2204&level1=main&level2=articles>. (дата звернення: 28.05.2021)
36. Суспільно-політичні настрої населення (22-23 лютого 2021) // Соціологічна група «Рейтинг». – С. 5. URL: http://ratinggroup.ua/files/ratinggroup/reg_files/rg_ua_022021_press.pdf (дата звернення: 28.05.2021)
37. Токвиль А. Демократия в Америке: Пер. с франц./ Предисл. Гарольда Дж. Ласки. – М.: Пр. 1992. – С. 381. URL: <http://filelibsnu.at.ua/navchalno-metod/uchebniki/Tokvil.pdf> (дата звернення: 28.05.2021)
38. Участь громадськості в процесі прийняття рішень: огляд стандартів та практик у країнах-членах Ради Європи (для Європейської комісії з питань демократії та державного управління (ЄКДДУ) з метою підготовки рекомендацій щодо участі громадськості у процесі прийняття політичних рішень) / кол. авт.: Івана Розензвєгова, Ваня Скоріч, Ганна Асіповіч ; кер. авт. кол. Катеріна Хаджіміцева; пер. на укр. мову: Європейський центр некомерційного права (ECNL) за фін. підтримки Агентства США з міжнародного розвитку (USAID). Страсбург: Європейський центр некомерційного права, 2016. 57 с. URL: https://www.kmu.gov.ua/storage/app/media/17-civik-2018/rubrik_rekomehdation/civik_Europe_2016.pdf (дата звернення: 28.05.2021)
39. Фергюсон А. Опыт истории и гражданского общества: [монография] / А. Фергюсон. – М.: РОССПЭН, 2000. – С. 385.
40. Щербина С. Дмитрий Разумков: Как политтехнолог я бы не рекомендовал президенту досрочные выборы Рады. URL:

<https://daily.rbc.ua/rus/show/dmitriy-razumkov-polittechnolog-rekomendoval-1615405177.html> (дата звернення: 28.05.2021)

41. Якубіна В. Л. «Три кити» теорії ідентичності Мануеля Кастельса – технології, досвід, влада // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка: Філософія. Політологія. – К.: 2007. – Вип. 84-86. – С. 94. URL: http://www.library.univ.kiev.ua/ukr/host/10.23.10.100/db/ftp/visnyk/filosof_84-86_2007.pdf (дата звернення: 28.05.2021)

42. Якщо влада не почне політичний діалог, можуть бути жертви [Електронний ресурс] // Gazeta.ua. – 2014. – 19 січня. URL: http://gazeta.ua/articles/politics/_akscho-vlada-ne-pochne-politichnij-dialog-mozhut-butizhertvi/537070 (дата звернення: 28.05.2021)

43. Alessandra Scotto Di Santolo. Brussels unity in pieces: Spain threatens to walk away from treaty as EU rebellion brews. [Електронний ресурс] // Daily Express. URL: <https://www.express.co.uk/news/politics/1398457/eu-news-Spain-veto-energy-charter-treaty-European-Commission-negotiations-latest> (дата звернення: 28.05.2021)

44. Aunger R. Human Communication as Niche Construction // Pattern and Process in Cultural Evolution / ed. by Stephen Shennan. Berkley: University of California Press, 2009. P. 7. URL: https://www.researchgate.net/publication/239765643_Human_communication_as_niche_construction (дата звернення: 28.05.2021)

45. Dialogue: An Interdisciplinary Approach. Dascal M. (ed.). Amsterdam – Philadelphia: John Benjamins, 2011.

46. El Programa Europa con los ciudadanos 2014-2020. URL: https://www.navarra.es/NR/rdonlyres/81607BA0-EAA9-491D-B8C0-47668C672CC0/286109/EuropaCiudadanos1420_navarra_5jun2014.pdf (дата звернення: 28.05.2021)

47. Europa con los ciudadanos (2007-2013). URL: http://europa.eu/legislation_summaries/culture/129015_es.htm (дата звернення: 28.05.2021)

48. Hykner R., Jkobs L. The healing relations. Dialoggestalt approach / R. Hykner, L. Jkobs. – San-Diego: Gestalt journalpress, 2005. – 255 p.
49. Innis H. A. Empire and Communications. Oxford, Clarendon Press, 1950.
50. Innis H. The Bias of Communication. Toronto, 1951.
51. State of democracy, human rights and the rule of law in Europe (2015): Report by the Secretary General of the Council of Europe. – P. 53. URL: https://edoc.coe.int/en/module/ec_addformat/download?cle=2e4fb1ddb61e8e45740ed0415f2b28b0&k=ac896c3c1d6fc7884a4e0510f6c764ac (дата звернення: 28.05.2021)
52. State of democracy, human rights and the rule of law in Europe (2016): Report by the Secretary General of the Council of Europe. P. 10. URL: <https://rm.coe.int/1680646af8> (дата звернення: 28.05.2021)
53. State of democracy, human rights and the rule of law in Europe (2018). Report by the Secretary General of the Council of Europe. – P. 7. URL: <https://rm.coe.int/state-of-democracy-human-rights-and-the-rule-of-law-role-of-institutio/168086c0c5> (дата звернення: 28.05.2021)
54. United Nations E-Government Surveys: 2020 Digital Government in the Decade of Action for Sustainable Development. – P. 281. URL: [https://publicadministration.un.org/egovkb/Portals/egovkb/Documents/un/2020-Survey/2020%20UN%20E-Government%20Survey%20\(Full%20Report\).pdf](https://publicadministration.un.org/egovkb/Portals/egovkb/Documents/un/2020-Survey/2020%20UN%20E-Government%20Survey%20(Full%20Report).pdf) (дата звернення: 28.05.2021)